

тодор влайков дядовата славчова унука

I

Едно време, кога агуваше в нашенско Заимаа, ако сте слушале за него, оня дебелия, дето носеше самурен кюрк и ездеше един чер арапски ат, в наше село имаше един човек, казваха го дядо Славчо. А рабушчия в селския тефтер, дето е даването, го пишеше Славчо Крушака. Дядови Славчови седяха в нашата махала, на горния край на селото, там, до реката.

Помня го аз хубавенце дяда Славча. Шестнайсе или седемнайсе годин, не знам добре, ще станат по света Варвара, откак се е поминал, Бог да го прости, ама сякам, че и шеесе да се минат, пак нема да го заборава. Та и заборава ли се такъв човек? Че то неговата добрина и неговия разум имаше ли ги нейде? Какъв беше пък приказлив, па работен, па набожен! Кам сега такива хора? Право де. Нали го гледам днешния свят. Има ли да наидеш в селото сега дяда Славча, и дяда Цонка Светогореца, и дяда хаджи поп Неделя?

И сега, сякаш го гледам пред очите си дяда Славча — толкова ми се е врезал в ума! Един тъй малко нисичък беше, малко трътлест. Лицето му пълно и обло. По него разляно едно мило добродушие. Челото му набраздено с едри бръчки. Под рошавите му вежди светят малки сиви очи. Погледа му мек и благ. Косата и мустаките му побеляле. Тъй побелял го бех и запомнил. И се си го знаех здрав и силен като мъжага, пъргав и лек като момче. Кога грабнеше вилата на хармана — вятър, вятър! — тъй метлееше. А пък кога

лизнеше пътя към планината за агълете, не можеше го стигна и Кръньо Мацата, дето за един ден дохожда от София.

Дядо Славчо носеше лете неподплатена аба, а зиме — подплатена. Чеширете му, опасани на кръста, с чер поес, беха простички, без гайтан, ама всякога чисти и здрави. В делник той се обуваше с царвуле и бели навуца, а в празник ходеше с бели чорапе, обути въз крачулето на чеширете, и със старешки пантофе, каквито носят всички прекарале хора. За в празник дядо Славчо си имаше и друга аба, и друга шапка — по-нови и по-чисти, — които никога се не сбръкваше да носи в делничен ден.

В празник дядо Славчо отиваше в черкова много рано, най-рано от всичките. Кога се зачете канона, той си дохождаше дома да обиколи добитъка, та па пак бързаше да затече за евангелието.

И в делник дядо Славчо всякога ставаше рано. Едва се е зазорило, други хора още спят, а то е вече накраки и слушаш го, че фанал да разправя и да нарядда:

— Ха кравите издойте по-скоро де, че говедара сега ще викне! На биволицата изнесете помията. Трици сгрешихте ли на воловете? Де е ратая? Ти да не забораиш — на отсамната нива край Бучум ще ореш, не на отвъдната; па да зафанеш от оня край, откъм тръна; в средата, дето има камъне на едно купче, да ги изфърлиш; и довечера повечко да попасеш воловете, чу ли? Ами плевачки намерихте ли?

Скоро ги викайте да вървят, де! И огъня нека бъде по-голям: защо е загаснял?

Така ще нареди и настани за всичко, та па го гледаш, че зел два масуре кукуруз и храни кокошките и патиците от пезула.

И всякога всяка една работа дядо Славчо се самичек ще я нагледва, за всяко едно нещо самичек ще нареди, как да се свърши, и самичек ще покаже биля, как по-добре да стане. Иде, да речем, при жътварките: там ще разправи как по-ниско да жънат, как да не оставят клас, как да стягат снопетото; и се с добром, се — “така, дядовото, така е по-харно”. Иде на оран при ратая: ако ратая е нов и аджемия някой, дядо Славчо ще фане сами да му покаже колко да налегне ралото, как да му очисти ушите; ще му разправи, като напусне, дека да пасе воловете, по кои слокове и долчини има по-хубава паша. А и с овчаре, и с копачки, и с всякакви работници се така прави.

По цял ден дядо Славчо се не запира. Таман се върнал от орача, хайде грабва пътя пък за ливадата да види хубаве ли са разрити къртичините и дали е навадена, както трябва. Оттам пък овчаря ще обиколи. И всичките — и овчар, и ратай — ще споходи се с палурчето в пояса, пълно с ракия.

И защото така тичаше и обикаляше навсякъде и всичко сам си нагледваше, затова дяду Славчу и работата се вършеше се добре и всичко му вървеше от хубаво по-хубаво. Затова беше и имотен дядо Славчо. Имотен беше той и ня малко. Имаше си от всичко и от всичко по много. И нивиците му окол петдесет рала, и ливаде триесе и няколко коси, и овцете

му двесте и толкова си, и коне цяло ергеле, и биволиците му, и кравите му, и воловете един чифт, като бикове, и какво ня. Вечер големия двор, дето са саите и отлуканата, се напълнеше с добитък. Дядо Славчо държеше всякога ратай — да работи с воловете; имаше се и по-малко измекарче — да помага на ратая и да нагледва дома добитъка. Държеше се и свой овчар, комуто лете главяваше и поганчарче. А всичко това, както видите, не е малко нящо, нали?

При тая имотност, па както си бе и инак добър и паметен, дядо Славчо беше много и на почит у хората. Тачеха го и му имаха икрама в цялото село. От нашата махала всички до него се допитваха. А дядо Славчо всичко знае и всекиго ще на ум и разум да научи. Той ще ти каже и жабясалата крава как да излекуваш, и с метильовите овце какво да сториш, и немирния син-ергенин как да вразумиш; кога си кахърен, ще те утеши, и пакост кога ти стане, ще ти помогне. А дотрябваше ли нящо да се събират по-предните хора — или даването да режат, или че ги вика агата нящо да им обади, или за друга селска работа, — се и дядо Славчо ще викат. Агата му казваше “Иславчо чорбаджи” и го тачеше много, тачеше го като чорбаджия.

Ех, всичко беше добро дяду Славчу, всичко: и имотен, и паметен, и на почит. Едно само му не стигаше, само от една страна му беше лошо: сиромаш беше откъм челед. Немаше си дядо Славчо ни син, ни дъщеря; не му даде Господ да се радва на старо време на рождено чедо. И много му бе мъчно и криво за това.

А имаше някога и той. Дал беше и нему Господ да види що е челед: две дечица имаше като ангелчета — едно момче и едно момиче. Само че не доживяха неговите дяда. Христинка му умря, още шест години не натъкмила. Таман бе зела да цъфти, като бялото кокиче под снега. Ала лошата шарка не пожали това кокиче. И дядо Славчо — тогава още не дядо — си остана само с пъргавия Младенча.

Порасте му Младенчо и стана ерген за годяване. Радваха му се дядо Славчо и баба Славчовица и му огледваха вече и невяста. И огледаха му. Намери си Младенчо добър късмет. Напълни къщата с веселба. Доведе майци си отмяна и помощница. Че то пък и невяста ли беше! Една прилична и хубавица, та па и хрисима, и работна, и сладкодумна. Дядо Славчо не можеше да се нафали с нея. А пък баба Славчовица — тя се не знаеше де е от драгост!

Па им напълни дядо Господ къщата и с друга радост — добиха си и унучка. Поднови се бабиното Славчовичино име. Баба Славчовица не слагаше от ръцете си мъничката Райка. Дядо Славчо пък да биваше да и изеде ръченцата от радост.

Ех, ама не била им за много тая радост. Половин година се не бе минало, откак се доби Райка, кога, отде да се земе невярна болест — пряз море и вечеря! — та нагази Младенча. И уж му нищо, уж настинка, па легна, заохка, запъшка... Па и не стана вече, клетника! След седемнайсе дни умря. Умря, сиромас Младенчо, млад и зелен, един на майка и баща, и остави млада невяста и жадена първа рожба.

Умря Младенчо! А за по-нататък не питайте. Не питайте какви плачове и какво вайкане бе по него. Не питайте как баба Славчовица си скубеше косата и баялдисваше над неговия нов гроб. Клетата му майка не пренесе тия жалби. И след два месеца до Младенчовия гроб стърчеше още един, по-нов. Дядо Славчо излезе по-корав: той остана жив и здрав. Само че за два месеца тъй остаря и побеля, като че е преживял дванайсе години. Невястата пък се смъкна и сниза, сякош че е вдовица с четири-пет деца: да не речеш, че е още първеския. Само мъничката Райка не сети загубата на добрия си баща и на милата си баба, ами си растеше и растеше — мила като ангелче и весела като ластовичка.

На тоя свят всичко минава и се забравя. Времето всичко заличава. Какви по-тежки загуби не са се случвале! Какви големи напасти не са дохождали на хората! Па всичко се е забравяло и заличавало. И тука тъй. И мъчно беше дяду Славчу, и тежко му беше. Плака като дете, жали като жена; па най-напокон, като човек, привикна и на тая нужда. “Божа работа — си казваше той. — Бог дал, Бог зел. Ех, сполай му! Какво може да сторим преди Бога?”

Той се тешеше и благодареше Бога, че се пак ептен самичек не го е оставил, ами му е дал снаха и унучка. Други, виж, и това нема. Па и снахата, каквато му беше добра и разумна, и както го слушаше и почиташе, дядо Славчо немаше и за какво много да жали. Работата си му вървеше пак наред. Той си гледаше невястата и си я имаше за дъщеря намясто. А пък унучката си, ней пък може ли се изказа, как се радваше и колко си я обичаше!

II

А Райка растеше като цвете в градина. И ей я вече и мома! Дочака дядо Славчо и това. Неговата Христинка не живя да и се радва и да я види мома, а то е че дядо Господ му продължи дните, та дочака пък унучката му да се замомува.

А и каква мома беше станала Райка, и какво беше чудо! Една стройна, па гиздава — да и се не нагледаш! Оная тънка, па висока снага, като се завие и закърши — като топола! Па едни отсечени плещи, едни равни рамена, едни заоблени гърди — да ти останат очите по тях! Лицето и като пълна месечинка. И тъй мило, тъй хубаво, дете не можете и да си го помислите! Бузичките и бели и червени, сякаш че са росни трендафилчета. Алените и устица като с пара разрязани. Кога се засмее, показват се в два реда ония ситни и бели като бял маргарец зъби, а от страните и в това време се откриват две малки трапчинки. Пък очите! Че то такива черни и живи очи и такъв мил и благ поглед може ли да ги има на друго място! Като дигне дългите си клепаче и те стрелне с оние живи въглене, сякаш че те прикове на място — такъва сила имаха! Ала в същото време сящаш, че тоя поглед те и упойва с някаква тиха сладост, с някаква приятна омая. Кафявата и коса, гъста и мека като коприна, се спуща отзад на дълга плитка, а отпред изпод забрадката и се подават като ластовичи крилца от само себе завити къдрици.

Каквато си беше хубава, още по-хубава я правеха гиздавите и премени и наките. Дядо Славчо нищо не жалеше за нея. Той настояше да и се нагоди всичко, както му е реда и както е по хората, по предните хора, да не бъдат те по-доле от другите. Нали тя им е едничка за всичко! А и майка и

обичаше да кити и труфи своята жадена дъщеря. Тя умееше да приготви и натъкми всичко от хубаво по-хубаво.

Празник е. Ето я Райка, че е тръгнала с дружки за хорото, натруфена с оная хубава и гиздава премяна. Тя е с един китен от скъпата боя сукман, обшит със сърмени гайтане и с копринени кенета. Изпод него се подават кенарлиовите поли на бялата и риза, шити с тютюрмета. Въз сукманя е облякла един къс гиджелик от морав джамфес. Запасала е въз него извезан с пъстри коприни поес и отпреди е закопчала позлатени чопразе. Превързала е въз кенаровите нагръдки, шити с кенета и тютюрмета, гердан жълтици като огън и наниз от ален като кръв бисер. Забрадила е назад една тънка, филибелишка пиринка, зехтиньова, с гълъбчета на челото. Возсукала е до под лактето бели като сняг ръкаве. Обула е въз тънките памучни с едри шарки чорапе ония чохени чехли с копринени китчици. Така накитена и пременена, па и както беше хубава, като иде на хорото, ех, то вече не можеш да и се нагледаш!

Ала не беше само хубостта на Райка. Колкото бе хубава и прилична, толкова беше и разумна, и паметна, па и мурафетлийка. Че майка и от малка я учеше на ум и разум, и на всякакви мурафете — и кенета да шие, и млин да точи, и везани възглавници да тъче. Тя беше превзела и майчиния си мурафет, и майчиния си разум.

Като майка си бе и сладкодумна. Доде ли у тях някоя роднина на-госте, тя ще я посрещне, както прилича, и ако нема майка и, тя ще я разпита и разговори за всичко. И такива мъдри

хорати ще и заприказва, и така сладко, така сладко, щото на роднината им се доиска и други път да пододе у тях.

А каква беше пък песнопойка и какъв чуден глас имаше! Една заран дядо Славчо, като бе свършил и разправил навънка работите си, седнал бе въз огъня и си пушеше луличката. Райка в това време бе вляла в градинката да полива, па бе запяла безгрижно една кръшна и весела песен. Ама тъй сладко и милно пееше, че дядо Славчо, стария дядо Славчо, който в това време накак си се беше заслушал в това пеење, се просълзи. Често се е случвало зимна вечер, кога си работят в къщи сами с майка си, и тя запее някоя на седянка — или “Милен Милици думаше”, или “Либат се Бальо и Янка”, или друга някоя, — случвало се е да се спират хора на пътя под стрехата им да слушат нейната песен.

Райка беше хрисима и срамежлива мома. Тръгне вечер на-вода с бели менци, чистичко облечена, с възсукани бели ръкаве и навтикана с росно цвете. Пред техния вратник обикновено се събират по това време прекарале мъже да си приказват. Мине ли тя покрай тях, всякога ще им рече: “добро вечер” и ще климне с глава. А пък близо до чешмата, при малкия мост, стоят ергене и причакват момите да им пият вода. Райка и там ще рече “добро вечер”, ама тъй нисичко, щото едвам се чуе; и очите си не подига да погледне някого. Ако ли пък ергенин я запре да и пие вода, тя ще се засрами и причерви вече дотам: и пита ли я, хорати ли и нящо, тя му отговаря с половин глас и се в земята гледа.

А да знаете пък и каква беше чистница и уредница тая Райка! Щом влезеш в малкия двор, дето е пред къщата им, тоя час

ще познаеш, че тука пипа моминска ръка. Двора изметен и изчистен, нема нищо да ти се изпречи на пътя: всичко прибрано, всичко на мястото си. Къщата излепена и измазана с една бяла като вар глина; отдоле, малко над земята, мината права като конец ивица с червена глина; под нея прекарана пък друга, тъй също права, с жълта глина; а пък по кюшетата и под праговете като направила от червената и жълта глина едни кенета — за хубост, тъй е!

В градинката и пък да влезеш, та да се смаеш! Че то как се насадиха тия цветя и как се накитиха тия лехи и тия колела! Тука един куп трендафил, и бял, и червен, изкастрен и изравнен като китка, а наоколо заграден с нисичек плет от чемшир. Таме други куп ружа, се от гъстата и от шарената, а окол купа насадени на колело червените и бели паренца. Таме пък една лехичка само карамфил, всякакъв вид; покрай лехичката една шарена ивица от стамболско цвете, от копринка и от теменужка, а на четирите кюшета по едно купче шибой. По-нататък едно кошерище крем и златовръх, а наоколо посадени кокичета, лалета и зимбил. Тука покрай стобора се проточила цяла леха здравец, божо-дърво и седеф, а по края заградено с шарена игличина. По-таме пък... та може ли да се изкаже всичко? То така наредено и накитено, щото само да си я гледаш тая градинка и да и се радваш!

Райка много обичаше и почиташе дяда си и всякак гледаше и радеше да му угажда и да го слуша. Тя познаваше по очите, какво иска той и какво му трябва, и всякога бързаше да го превари; никога не чакаше да и рече “това и това направи” или “това и това ми дай”. Дядо и обичаше всички да припкат и да залягат като него и всичко навреме да се върши; и Райка припкаше и залягаше по цял ден и знаеше се, кога какво ще

трябва да се върши из къщи и кога е време за женска работа. Когато обядват или вечерят, тя ще да шъта и приноси и чак като се прекръсти дядо и и зафане, тогава и тя ще седне, и се ще бърза преди него да стане. А кога имат гостенин, нема и да сяда. Вечер тя отрано още ще приготви дяду си за лягане, ще му постеле и нагоди и, дорде той се кръсти пред куностаса, тя се права ще седи пред леглото му с чергата в ръка, па като си легне, ще го завие, ще му рече “лека нощ, дядо” и тогава чак ще седне при майка си да работи нящо.

Ех, каква беше, наистина, мома и какво беше чудо тая дядова Славчова унука!

III

Веднаж у дядови Славчови имаше копачки. Това бе по първа копан на кукурузята. Райка бе събрала десетина момичета, се свои еранки.

А знаете ли, колко е весело и хубаво на такъва нива, дето има повече копачки и се момичета? Че то свършват ли се там песните и припевките, имат ли край шегите и смеховете?

Ех, колко ми е драго и мене, като имаме така копачки, да ида да им нося обяд, па след обяда, като се заловят копачките пак за мотиките си, аз да се поизтегна под клонестата върба край вадата, на меката зелена тревица, да ги погледам и да им се порадвам! И не мога, право, да се наслушам тогава на техните мили песни и сладки препевки, на техните крехки смяхове и весели провикването. Че то пък и песни ли се пеят

по копан, я! Има ли нещо по-хубаво от тия песни? Като викнат с оние сладки гласове:

Драгано,
заспала ми е Драгана
под бял, под червен трендафил.
Хладен ми ветрец повея,
откърши клонче трендафил,
удари мома по лице.
Мома се от сън събуди,
ветра си люто кълнеше:
“Ветре ле, ненавеял се!
Какво бех сладко заспала,
заспала, сън сънувала:
до три ме момци лажеха...

Или, кога се зададе отдалеч някой ергенин, като се сгласят пет-шест заедно:

Не ходи, Станчо, ситен ход,
побива Дина ситен пот...

Или пък:

Ален божур на планина, Анко ле,
наведи се, откъсни го, Панко ле...

Като викнат тъй, па оня тънък, прохладен ветрец като поеме и люшне тяхната песен, та не ти трябва нищо друго, само да си ги слушаш. И слушаш, слушаш, па ти стане едно леко, едно мило, едно хубаво — така хубаво, дето не може да се изкаже! И както си се изтегнал на тревата, нящо като че те накара, та се поподигнеш, земеш шапката от главата си, подфърлиш я нагоре, па се прови-и-и-икнеш, колко ти глас държи. И от това, сякаш че ти стане още по-леко и по-хубаво!

Слънцето токо-що бе се отместило от пладне. Дядовите Славчови копачки беха пладнувале. Дядо Славчо стягаше коня вече да си върви. Райка натуря в дисагите, щото трябваше да се върне, а пък щото трябваше да остане за къораво пладне, тя го обви в месала и го тури настрана. Откак се качи дядо Славчо на коня и го бутна към село, Райка зе едно бяло менче, голямата стомна и един тас, а Донка Геновичина — предня Райкина дружка — зе другото менче и едно делве и, дорде си почиват другите копачки, те отидоха там в дола на кладенеца да наляят студена водица.

Зарите на слънцето биеха право над главите. Един задух, една мираня бе станала като по Петровден. Не можеше да се търпи. Всичко се бе потаило и укротило: немаше пиле да запее, немаше ветрец да трепне. Клонето на върбата при дядовия Славчов кукуруз не мърдаха. Само нейде отдалеч се

чуваше протегнатата и като че тъжна песен на някои копачки, на които пладнето, види се, още се готвеше.

Райка и Донка додоха при кладенеца. Той е в една малка и хубава долинка. Само над кладенеца се е навела една прегърбена слива, чегато я е турил там някой да го варди и да показва на жадните и изгореле за студена водица хора, дека могат да си свестят душата. А кладенеца си шумолеше сладичко, караше своята от нищо непрекъсвана песен, като изваждаше из своите невидими дупчици на малки мехурчета бистра като сълза и студена като лед водица, която изпращаше по една малка вадичка, обрасла наоколо с висока трева и с пъстри цветенца, в близката по-голяма вада.

При кладенеца нямаше никого. Донка изплакна делвето, оми менчето, напълни ги и двете и ги остави настрана; после се оми и поналиска и сама, па седна там наблизичко да чака и Райка. Райка и тя оплакна и наля бялото менче, наля с таса и стомната, остави ги во вадичката да произстине водата още повече, па зе и тя, та се поналиска; после свали от главата си китката, която озаран росна-росна беше набрала и увила, и я натопи настрана в кладенеца, та да се поразвесели и тя, защото бе зела малко да позавяхва.

Двете дружки, седнале на моравката край кладенеца, приказваха си весели и безгрижни за това, за онова: приказваха си за Пена Панчовичина, която оня ден на Кръстаничината нива се най-напокон остояла на браздата си; и за Донкиния изгорник Стойчо, който вчера дохождал на Златината нива, дето копала и Донка. И много им беше

хубаво да си поседят тъй при кладенеца на хладец и да си посказват и починат повечко.

Унесени така в сладки приказки, те и не сетиха как иззади тях по пътеката се зададе един момък, бос, с малко възвити крачоле, с обсукани ръце, с мотика на рамо и с метната въз мотиката аба.

— Помози ви Бог, момичета — продума той с малко сподавен от стеснение мъжки глас, па сложи мотиката и абата на една страна и се приближи към кладенеца.

И двете момичета, изненадани от неочакваната поява на тоя момък, скокнаха изведнаж на-краки, сепнати и засрамени.

— Дал Бо'добро, бае Ненко — му отвърна Донка, която първа се съвзе. Тоя момък и беше роднина. И затова тя без свенуване му отвърна и после весело зафана да го запитва:

— Че къде си ходил с мотиката, бае Ненко, и що щеш тъдява? Вие, сякам, немахте тука облизно нива, а?

— Немаме нива, Донке, ами ливада имаме ей таме е, при Бошковите върбе. Наваждам я, та ходих да оправям вадата, че се беше разпищила. Па се поуморих и загорях за вода, та рекох да дода тук да се поразхладя. Я дай таса, момне, да си гребна.

И Райка, която стоеше пред кладенеца и беше зела менчето и таса в една ръка и стомната в друга да си върви вече, остави менчето и стомната на земята, па се наведе, та наля малко водица в таса, пооплакна го, напълни го, после polegичка и с наведени очи, малко причервена, подаде го Ненку. Ненко пое таса и жадно-жадно го поднесе към устата си.

— Ех, че студена вода! Пада ти като мехлем на сърцето. Налей още един тас, моме.

Райка наля и, като му подаваше таса, погледна го изпод вежди. “Какъв хубавец!” — си помисли тя. После, като поимаше таса, тя пак го погледна — така някак си, без да ще, против волята си. Тя никога не вдигаше очи да погледне ергенин право в лицето. Това го имаше тя за срамотно. Ала сега нящо чегато и викаше извътре: “Погледни го, Райке, погледни го още веднаж, то нема нищо.” И тя послуша това, дето и викаше така, и погледна го. Тоя ред тя срещна и неговия поглед. “Боже мой, какъв мил поглед!” — си помисли Райка.

Тя се засрами, задето тъй погледна в лицето на ергенин, и се причерви още повече; па бързо се наведе, пое си съдовете и: “Хайде — каже, — хайде, Донке, да си вървим, че ни чакат”.

— Ами де копаете? — попита Ненко.

— На дядови Славчови копаем, ей таме е, дето се виждат многото копачки — отговори Донка. — Видиш ли, че са станале нашите? Хайде, Райке, хайде да си вървим.

— Че защо толкова бързате? — подзе Ненко малко шеговито.
— Поседете да си поприказваме де. Виш, още е рано. На хората тепърва занасят пладне.

— Ех, не бива, бае Ненко, трябва да си вървим, че ни чакат копачките за вода — думаше Донка, като тръгваше вече. — Ха остай си с Богом, бае Ненко.

— Ходете си със здраве. Добър ви час! — отвърна Ненко, като си зимаше мотиката.

Таман поотминаха малко, кога токо се досети Райка за китката си. Тя остави съдовете си там на земята, и с наведени очи и още повече причервена, върна се бързо та си я зе.

Ненко, подпрян на мотиката си пред кладенеца, сега още по-добре изгледа Райка, като преприпна покрай него. Райка, всякога хубава и мила, тоя път, позаруменяла от срам и както бе налискала лицето си със студена вода, изглеждаше още по-хубава и по-мила, — каквато беше хубава и нейната китка, като я извади из кладенеца. И на кой ергенин, който би я погледнал в това време, сърцето не би затупкало силно и очите му не биха отишле след нея? А Ненку, на когото сърцето беше някак си по-другояче направено — по-лесно да

се разгаря и по-силно да тупка — и който никога още не беше срещал тъй отблизо момински поглед и не беше пил от моминска ръка вода — помислете си вече какво беше нему в това време на душата и какво правеше неговото сърце!

Той си мислеше на ума... да не речете, че нящо много си мислеше, или пък нящо лошо и безпътно, както би помислил някой от сегашните ергене на негово място! Ах, не!... Той си мислеше само това: “Ех, Божичко! Защо немах късмет да си заборава тя китката в кладенеца? Защо немах тоя късмет!” И с тая мисъл в ума той се наведе към кладенеца и си думаше polegичка: “На, да беше я заборавила, аз щех да посегна, ей тъй е, и щех да я зема от тамечка”.

В това време изведнаж очите му светнаха от радост: там, дето беше по-напред нейната китка, тъй до една тревичка, беше се затулило едно червено карамфилче — отлъчено и останало някак от китката и. Ненко го грабна бързо, като нящо скъпоценно, па го загледа едно милно-милно, сякаш че ще го погълне с очите си. После го поднесе, та го помериса. “Я гледай, колко хубаво мерисало това карамфилче!” — си каза той, като го погледа и позавъртя малко зачудено и се тъй милно. Помериса го после пак, тъй е-е-е силно, да бива всичката му меризма да изсмуче, па го втична в поеса си, грабна си мотиката и абата и зе пътя къдя ливадата.

IV

Ненко беше снажен, приличен и хубавец ергенин, с возруса, малко къдрава коса. Мустачките му порасле толкова, колкото

да могат вече да се възсукват. Едни сини очи имаше като синия синчец. Погледът му бе открит, ясен и доверчив. Широкото му и румено, малко позагоряло лице бликаше от здрава младина. По него се четеше безгрижност, простота и добродушие. То беше тъй мило, както бе мил и погледа му. Ненко си беше сам-самичек. Немаше ни баща, ни майка. Баща си той и не помнеше. А пък майка му го остави на девет години. Дорде бе жива тя, праща го и на школото. Па като доде до наустницата, тя нема с що да му я купи и Ненко се прости с учението. Тогава го зе уйчо му Димо — той водеше сестра на майка му, — зе го да му води на оран и да му пасе воловете. Уйчо му Димо беше заможен човек, па бе и добър. И Ненку беше харно там. Той си бе и като у дома, защото уйчови му Димови живееха в един двор с тях.

Кога умре майка му, то бе у уйчови си. У тях си и остана после. Роднините му прибраха и прикътаха, щото му бе остало дом и покъщнина, туриха в къщата да живее човек с кирия, а Ненка го задържаха уйчови му. Леля му Гана си го обичаше и го гледаше като майка. Обичаше го уйчо му и радваше му се. Радваха му се и двамата, защото те немаха стигнале дядца, па и Ненко беше кротък и послушен.

И така Ненко там си и порасте. Той вършеше уйчу си много хубава работа. Като понаякна, уйчо му натъкми два чифта волове. С едните Ненко сами работеше.

Като подбра Ненко двайсе и втора година, уйчо му Димо свика един път — на зимни свети Атанас беше това, — свика всичките Ненкови роди в бащината му къща. Тя беше опразнена и леля му я бе излепила и уредила както трябва. Събраха тогава всичко, що беше останало от баща му и майка му, и му го предадоха на ръцете. След това уйчо му

Димо пред всичките роднини викна пред себе си Ненка и зафана така:

— Слушай, уйчовото. Досега ти си ми работил и помагал си ми, бил си ми за син намясто, слушал си ме и от син повече. Сега си вече стигнал, станал си ергенин. Аз ще си те имам и отсега за син наместо, ама трябва ти и сами вече да станеш къщовник и домовник. Е зер, нали трябва да ти огледваме вече и мома? Къща, дом и покъщнина си имаш — остало е от баща ти и майка ти, Бог да ги прости. Имаш си и нивици, и ливадки. От кирия за къщата и за нивето досега са се събрале шестотин и триесе гроша. Ето ти ги. А задето си ме слушал толкова време, други хак нема да ти дам, ами ето тия волове, дето работиш досега с тях, харизвам ти ги — с колата и с всичкия такъм. И малката крава, дето се отели оная неделя, и нея ти харизвам. И седем шилета съм избрал и съм ги забележил — и тях ти предавам. Ако работиш честно и умно, ако чалъщисваш, и Господ ще ти помогне, та напokon и повече ще добиеш. А сега всичко това, дето ти го казах, е твое вече. Отсега ще гледаш и ще работиш само за себе си. Аз се фаля с досегашното ти слушане и с досегашното ти залягане и чалъщисване. Бъди и отсега такъв, па се не бой.

Ненко се поклони и целуна ръка уйчу си; целуна ръка и лели си, и на всичките си роднини, дето се беха събрале там. Леля му плачеше, от радост плачеше. И на Ненка беха се наляле очите.

На другия ден Ненко влезе вече в своята си къща. Тая нова наредба толкова го радваше, щото той се не знаеше де е от драгост. Волове като глигане, кравата с телето, седем

шилета — това се негово. Цяла къща с всичкото му — с менците, със саханете, с чергите му, с възглавници, с месале, с всичко, дето го има во всяка къща — негово се! Па и ниве пет-шестнайсе рала, ливадки седем-осем коси — досега ги е работил уйчо му, сега и тие негови — Ненкови. И въз това отгоре шестотин и триесе гроша сухи пари. Ех, имаше ли сега други като него, я!

И зафана Ненко да си работи самичек с воловете, зе да си реди нивиците и ливадките, гледаше си кравата и овчиците. И помагаше пак и уйче си. А кога му останеше време, работеше и у чужди хора с пари. И всичко му вървеше като по вода. Още същата пролет той сколаса да си струпа отлукана нова и съдове за добичетата.

В къщи уж самичек да си живее, ама самичек, то се знае, де може се живя? Ами пак около уйчови си беше. Леля му го гледаше пак като и отнапреди: месеше му, готвеше му, дрехи му приправяше — гледаше си го, с една дума, като майка пак. Та и кой други щеше да го гледа, ако не беше тя? Ех, каква добра жена беше наистина тая му леля Гана! Уйчо му Димо и той беше харен, ама да не беше леля му Гана да застая, той де би направил самичек така и де би го тъй нагодил.

Ненко лесно навикна на тоя нов живот. И обикна го. В делничен ден той се ще да е на работа — било с воловете, било инак из дома или по къра. Вечер ще си нагажда и разборява добичетата. В празник ще се облече чистичко и хубаво, па ще иде отрано в черкова. След черкова ще обядва у лелини си. После ще си посказват и поразправят с уйчо си за нивето и за ливадето — коя как е и с какво ще се посее, —

или пък какво става и що има из село. Па след пладне чак той ще се постегне и понареди още по-хубаво и ще излезе на хорото.

Ненко се редеше и обличаше много спретнато и гиздаво. Уж прости дрешки, уж нема по него нищо, кой знае какво скъпо и хубаво, като по някои богатски синове; всичко, каквото и у повечето ергене — простичек минтан, черно елече, вълнена антерия, морав поес, колчаклие без много гайтан чишире — ама като го погледнеш тъй стегнат и пременен на хорото, не знам как ти седи, чегато неговото рухо не е като у другите ергене, чегато е по-друго, по-хубаво.

Беше и много хрисим. На хорото той нема да лудува и беснее като други. Ако играе, ще се фане между ергене. И нема да скача лудешката като някои, ами ще играе полегичка, кротичко. Ако ли не се фане на хорото, той ще се запре настрана и ще си стои мирно. Да настъпя чехли на момите, да връзва кърпите и косатниците им, както правят някои луди ергене, това у Ненка го немаше. Той се срамуваше и цвете да земе на мома! Срам го беше дори и в очите на мома да погледне. Не беше още навикнал на ергенлъка Ненко. Истина, и нрава му беше такъв, ала още не беше му ударил и часа за това. Утик беше още като ергенин.

По си бе навикнал Ненко да върви след ралото по ровката нива, да побутва воловете сегиз-тогиз с остена, като им подвиква: “Горе-е де-е!” — и да си кърши полегичка някоя безгрижна провлечена песен. А пък кога пуснеше воловете да пасат, обичаше той да се възлегне воз някой слог и да си надуе тънката габровска свирка. И тогава, ех, кадър ли си да

го слушаш! И чучулигите, дето трепкат с крилцата си в синьо небе и весело чуруликат, и тие, сякаш, спират тогава песента си, престават да трепкат крилцата си и се ослушват в неговото свирене. Тука го Ненко най-биваше, това си и най-обичаше.

Един празник, малко нящо преди Гергьовден — същата пролет, през която по-напокон беше и копанта дядова Славчова, за която сега ви разправях, — Ненко си седеше пред вратника, ей тъй, безгрижен. Това бе вечерно време, по заход слънце — таман се разтуряше хорото. Той си бе дошъл от хорото по-рано, па дома немаше какво да прави — кравата и воловете не беха се още прибрале от говедара, — та за това бе излял пред вратника да погледа кои минуват и заминуват. И си пресмяташе в ума заран какво ще да прави: дали да иде на Шутила да оре, или на Дервишка могила; или пък да не ходи да оре нито на Шутила, ни на Дервишка могила, ами да иде да кара боклук на малкото ниве на Стояновец. А дорде се беше записал в това пресмятане, из пътя покрай вратника им заминаха две момичета.

Едното от тях, отвъдното, го погледна и крехко-крехко го поздрави: “Добро вечер, бае Ненко!” А другото, дето беше отсам, към него, гледаше в земята и полегичка, едва-едва да се чуе, рече и то “добро вечер”, без да си подвигне очите. Първото момиче беше Донка, лелината му Стойкина дъщеря: той я позна по гласа. И тозчас се обърна, та свободно, както всякога си приказва, и отрече: “Дал Бо’добро, Донке.” Видя той и другото момиче, дето вървеше с нея, ама кое беше то, не позна го. Видя му се само, че беше много хубавичко.

Други път Ненко си не туряше мерак да знае, това момиче кое е и онова чийо е. А сега, не знам от що и от какво, дощя му се да знае кое бе онова момиче, дето вървеше с Донка. И фана да мисли за това и да се трупи. Хем някой чегато му даваше зор: “Де кажи, кажи по-скоро кое бе онова момиче!”

Дорде още се трупеше да лучка за това нящо, отдоле зададоха пак две момичета. Те бяха същите, одевешните — Ненко ги позна още отдалеч: Донка и другото момиче. Ходиле беха у Донкини. Донка се бе пофалила на другарката си, че ушила някакви кенета на едни ръкаве, и другарката и бе поискала да ги види, та и тя да си ушие такива. Сега те за тях беха ходиле у Донкини. Другарката и носеше тия ръкаве под мишница, обвити в бял пешкир.

Тие и сега бързо заминаха покрай Ненко. Той пак не смея хубаво да изгледа другото момиче, ами крадешком само го погледна, както погледват срамежливите моми на ергенете. И с това погледване Ненко видя, че то се беше малко попричервило. Чак откак си заминаха, той го изгледа по-свободно. И видя го хубаво. Видя той стройната му снага и равните му плещи и разстланата по тях гъста и дълга коса.

Когато вече момичетата се затулиха, той си влезе дома да пригответи трици за воловете и в същото време си думаше полегичка: “Защо ли се беше причервило онова момиче, дето вървеше с Донка лелина, кога замина покрай мене?” Тъй си думаше Ненко. И много време си думаше тъй, и много време се това момиче му се въртеше в главата. Ала малко по малко той се залиса в работа и фана да го заборава.

Сега, като наваждаше ливадата, кога доде на кладенеца да се напие студена вода, щом видя Донка лелина си, а с нея и друго момиче, отдалеч още, по тънката му снага, по равните му плещи, по дългата му коса, а най-вече по тупкането на сърцето си, Ненко позна, че другарката на Донка е същото онова момиче, което преди няколко време с тая същата Донка замина покрай него и се беше причервило. Той го видя сега хубаве. Боже мой, какво чудно момиче било! И знаеше вече, че то е дядовата Славчова унука. Чу и че го викат Райка. “Виш ти, и името и сладко и хубаво като нея” — си мислеше Ненко. Ала кой беше сега като него, я? Той държеше в пазвата си карамфилчето, дето го беше откъснала сама тая хубава Райка. В пазвата му карамфилчето беше таман над това място, дето чука сърцето му. А сърцето му гореше като огън и чукаше много силно, така силно, щото да имаше облизно човек, можеше да чуе ударите му. Други път така силно не е горяло и тупало. Ненко отиде на ливадата да я донавади. Вадата, която беше отбита наблизно там от реката, бе обляла май половината ливада. Той отиде на реката да запищи по-добре арга, та повече вода да влезе в ливадата и по-скоро да навади и другата половина. Копа там, пищи, прави и мислеше, че е запищил вече всичката река, та отиде на ливадата да я чака и оправя. Чака, чака — нема да приидва вода, ами зе да престава. Най-напokon и ептен престана. “Бре, каква ще да е тая работа?” — си помисли Ненко и отиде къдя арга. Кога — що да види? Всичкия арг, дето го беше правил заранта толкова си време, сега разпищен и разфърлен досущ. И досети се Ненко, че преди малко намясто да запищува, той е разпищувал и разфърлял. И остана да гледа като гузен и да се чуди каква би тази омая и откъдя доде тя. Па като че го накара нящо, зе, та извади из поеса си карамфилчето и го помериса. После

погледна разпищения арг, па погледна и карамфилчето едно милно-милно, като че да искаше да му се оплаче и да го попита, как е станало това, та сега самичек да си направи такъва пакост. Помериса го той веднаж-дваж, като гледаше се и към разпищения арг, па зе, та го скри в поеса и нарани се да си върви. Та нямаше и какво друго да прави вече. Да земе отново пак да запищува арга, трябваше толкова си време; а пък слънцето бе зело май да се преваля.

Облече си Ненко абата, зе си мотиката нарамо и тръгна из малката пътечка покрай ливадата. Кога се доближи до долинката, дето беше кладенеца, той се позапря мъничко, погледна към кладенеца, па си повъздъхна. Погледна към многото копачки — оттам се чуваха песни и смяхове. Той помери да тръгне към тях, та да послуша там отблизо, като пеят, да ги погледа, па и да се пошегува с тях, както правят и други ергене. Ала размахна. Досрамя го. “Как ща — мислеше си той, — токо-тъй без работа да ида сега там и какво ща да приказвам и разговарям с тях? Па и какво ще си помислят за мене? Не-е, не ща, срам ме е. Да съм барем с някой другар, ами то — самичек. Не ща, не ща.” И той си тръгна пак из пътеката. Та па зе та измъкна свирката, която всякога носеше в поеса си, поизтри я с орльовото перо, дето беше в нея, завтикна перото отзади на врата си, наплюмчи си пръстето и наду я. Засвири той, ама как засвири! Не, това не беше свирня, това бе друго нящо. Свирката не свиреше, ами думаше. Просто и ясно думаше. И разбираше и се всичко. Дето се казва в песните, че свирката, като свирила, думала — истина е. Някогашните свирки са могли да думат. И Ненковата свирка беше такъва. И тя думаше. А ето какво думаше тя:

Я ме годи, мамо, я ме жени:

пуста младост, мамо, не се търпи!

Снощи вечер, мамо, аз отидох,
аз отидох, мамо, на кладенци;
там заварих, мамо, малка мома.
Аз и рекох, мамо: “Добро вечер!”
Тя ми нищо, мамо, не отрече.
Па се върнах, мамо, у дома си,
па си седнах, мамо, да вечерям —
пелин била, мамо, вечерята.
Па си легнах, мамо, в постелята —
огън гори, мамо, в постелята.
Я ме годи, мамо, я ме жени:
пуста младост, мамо, не се търпи!
Не е огън, мамо, да прегори,
не е вода, мамо, да претече.

Така думаше свирката. И тая чудна Ненкова свирня се носеше далеч, далеч по широкото поле. И полето, което преди малко кънтеше от веселите песни на копачките, завчас утихна и се послуша в Ненковата песен. Само един славей, отсреща там в елшака, който токо-що бе зачуруликал, не замлъкна. Неговата кръшна песен беше тъй хубава и чудна, както и песента на свирката. Той, сякаш, приглашаше Ненку и правеше още по-сладко да говори свирката му.

Всичките копачки се беха запряле да слушат тая нечувана свирня. Ала ни една тъй не бе и дала ухо, както Райка.

Ненко престана да свири — доближил се бе към село. И полето пак екна от песни и провекванета. Ала Райка ги не чуваше. Тя беше още като захласната. И сякаш се, че още слуша тая чудна песен на свирката. Тя се вреза в паметта и. По-напреди само: “Какъв личен и мил момък!” — си думаше. А сега зе да си дума и: “Каква чудна свирня, каква песен, Божичко!”

Дядовите Славчови копачки оставиха мотиките и седнаха на слога да си похапнат къораво пладне. Откак си похапнаха, отидоха на сянка под върбата да си починат малко и да си поприказват. А Райка зе стомната и бялото менче с таса и отиде тоя ред сама на-вода.

На кладенеца немаше никой. Тя си наля, па си поседна, ей тъй е, край кладенеца. А в главата и се въртеха се същите мисли. Тя си думаше на ума: “Ей тукана е аз си седех и одеве с Донка. Той ми поиска водица и аз гребнах и му подадох. Па го погледнах изпод вежди. И видях го. Срегнах и неговия поглед. И нящо като че ме парна на сърцето. Господи, света Богородичко! Ами защо го погледнах? Как се не засрахих, ами дигнах очи и, не знам като какво си, зех да гледам на чивяка в лицето?... Кешки да го не бех видяла, кешки да не бех дохождала одеве на-вода. На, сега сякаш че нящо като въглен ми седи на сърцето и то тупа, тупа, та да бива да изскокне. И се това мисля оттогава... Ама виж ти, каква съм си пък — като дете. Зела съм да мисля кой знае какво си, чегато не мога да не мисля това. Нема да го мисля, и хайде.

Отсега, на, хич, хич нема и на ума да си турям за това!” Така си рече, па зе бързо съдовете и тръгна към нивата. И се пак друго нищо и не беше в ума, а само одевешния момък, неговия мил поглед и чудната му свирня... Та не можеше другояче. Не можеше друго да мисли, па това си е.

Вечерта Ненко дълго време седя у тях си на пезула. Той гледаше ясното, обсипано със звезди небе, като бе опрял очите си на светлата вечерница, и се си въртеше в ръката полузавяхналото карамфилче. А в ума му се въртеха чудни, хубави, нови и немислени дотогава мисли.

А и Райка до втори петли не заспа.

VI

На другия ден Райка и Донка копаеха пак наедно у една Райкина комшийка, дето Райка бе отишла да връща заем. Те караха две бразди една до друга и беха отишле доста напред преди другите. Като си приказваха за едно, за друго, доде ред, та Донка спомена, че в понеделник ще копае у баеви си Ненкови.— У-у, Донке, я виж! Ами каква роднина сте с него, та... такована... тъй се приказвате? — запита Райка и гузно, и засрамено някак си, ама се показваше, като че де тъй си пита.

— Бае Ненко ли? Ами нали ми е лелин син, нема не знаеш досега? — Ах, знам зер. Отдека ще знам? Че аз досега не съм го и видвала. — Ама сега го видя добре, нали? Какъв е приличен и хубавец! Райка и не рече нищо; само се попричерви. Ала Донка се беше навела над мотиката, та я не

видя. Заприказваха се за друго. Та па отведнаж Райка токо пресече Донка и запита я, гузно и засрамено: — Ами кой меси и готви на бае ти Ненко, като е той самичек в къщи, а Донке? — Ех, ами леля Гана му готви и меси. Нема ще сами да земе да си меси? — Донке, ами дохожда ли често у вас, като сте роднина? — Дохожда зер, често дохожда, че мама се му заръча да дохожда... Ами защо питаш, Райке? — рече отведнаж Донка, като се обърна към Райка малко засмяна. Райка и преди това се беше попричервила, а пък като я попита тъй отведнаж Донка, тя още по-вече се засрами и причерви и не сети се отведнаж какво да и каже. — Я пък ти каква си, Донке! — зафана Райка, като се посъвзе. — Нема да не попита чивяк за нящо? — Аз знам, знам, токо недей се преправя. Ей на, по очите ти познавам. Видиш ли как се изчерви? — У-у, недей си хорати така ома, Донке! Нема толкова тъкова, та сякаш, че аз... за това ли се сговаряме толкова? — Че що има от това ома, Райке, та ми се сърдиш? Кажи си правичката сега! Аз пак ти казвам за Стойчо всичкото. Има ли нящо от това? Нема е пръвица сега, та сякаш, че кой знае какво? — Нема нищо, Донке. Аз напokon ще ти кажа. Хайде сега да отпываеме на Цонка и на Стана. Цонка и Стана още провлачеха края на първия стих, а Райка и Донка се изправиха въз мотиките и викнаха: Радина майка умира, Радо ле, та па си Ради заръча...

В неделя на мегдана пред Нотуровци, както всякога, беше се зафанало хоро. Ненка го не сдържаше на едно място. То бе се неспокоен и малко възбуден. И щом попревали слънцето, застыга се — тоя ред някак по-грижливо от други път — и излезе. На хорото доде един от първите. Разгледа плахо из хорището, като че диреше някого. Не намери, когото диреше, и запря се при една купчинка ергене малко настрана. А очите му беха насочени не към самото хоро, ами към тия, що прииждаха на хорото. И се беше му нящо криво, та и нящо

чегато чакаше, за нящо копнееше. Изведнаж очите му светнаха и сърцето му затупка по-сърчено: в една купчинка моми, що приближаваха към хорото, той съгледа, щото търсеше и чакаше — съгледа завчерашната другарка на Донка, дето тогава му подаде с таса вода и която оттогава му бе оживяла на сърцето. Стана му драго и весело, както става весело човеку, кога след облак изведнаж грейне ясно слънце. Той не иска тоя ред да се фане на хорото, а остана пред всичкото време затулен малко настрана, та да може незабелязван от хората по-свободно да впива жаден поглед в оная, дето му беше запалила сърцето. А и Райка, щом доде на хорото, зе да се огледва наоколо — и плахо, и гузно някак си, като че да дири някого, някоя своя дружка. Тя диреше наистина Донка, защото я нямаше на хорото. Ала само се наричаше, че дири Донка, а то другиго тя диреше. Само че се срамуваше и пред себе си дори да помисли, че дири други някого. Тя съзря най-после на една страна, зад един куп ергене, този някой. И тоз час се попричерви и наведе очи към земята. Па напokon не смея вече и да погледне към там. Ала дорде играеше хоро, додеше ли срещу това място, дето беше тоя някой, тя се се попричервяваше и не си подигаше очите наникъде. А на душата и ставаше някак си хубавко, и сърцето и се по-бързо затупваше. Защото тя знаеше, усящаше го това, че там е она, дето и е западнал на сърцето.

Райка събираше копачки за другия ден. Други кукуруз бе изстигнал за копан. Тя отиде и у Донкини. Донка и каза, че се е врекла на друго място. И тя бързо си тръгна. Като слазяше от стълбата, во вратника влезе един човек. То се бе смрачило вече, та се дип и не видеше. — Донке, държиш ли си думата заран за у нас? — зафана човека. Той беше Ненко. — Аз додох да ти сторя хабер, да не би да си заборавила... — Донка е в къщи — продума полегичка Райка, която тоя час позна Ненка и се засрами и причерви вече дотам. — Я гледай, пък аз сякам, че е Донка. Райка бързо замина покрай

него с наведена глава и отиде да търси други копачки. Тя си думаше на ума: “Защо ли се не престорих, че съм Донка, та да видим, какво ли щеше още да ми приказва.” А Ненко, като влезе в къщи, каза на Донка, че е престорил момичето, дето излизаше от тях, за нея. Донка беше сама в къщи. Чукаше пресол въз огъня и потикаше главните да горят под закаченото менче. Майка ѝ доеше кравата под саята. А децата играеха и дигаха глъчка в собата. — Ами кое беше това момиче, Донке? — запита Ненко престорено. — Нема го не позна? Ами нали беше Райка? — Коя Райка? — Сега ще пък да ми се преправя, че не знае коя Райка. Ех, какъв си, бае Ненко, като такова!... Ами завчера там, на кладенеца, дето с таса ѝ пи вода?... Ужка я не знае пък. Аз видях, как ти останаха очите след нея, токо... — Недей си хората така мари, Донке! Нема пък ти... Това ми е и работа мен... Че аз ли ѝ пих тогава вода? Тя сама нали ми подаде таса?

Аз не си го и турих на ума това, не я и помня коя беше. Пък ти си зела да ми приказваш... — Отдумвай се, отдумвай се, ама от мен не можеш да се укриеш. Ех-е-ей, аз познавам чивяка от малко. Ама колко си приличате, бае Ненко, нали? И тя се така отфръгаше, тапа... — Мълчи, мълчи, Донке, да не чуе леля, че... В това време леля му влезе с менче мляко в ръката и зафанаха се други приказки.

На другия ден Ненко заносеше пладне на копачките. Из пътя той си премислюваше дали ще свършат кукуруза копачките, или ще да артише нящо. Той се боеше, че ще да артише, защото други път рядко са го свършвали шест копачки — се седем е прещал. А сега са шест и малко късничко отидоха. “Да се не види макар! — си думаше той на ума. — Ще да артише малко, па иди се губи цял ден и се разстави от друга работа. Да има да пратя една копачка... Ама една копачка де ще ти иде сама. Да имам някоя копачка моя си, па да ми иде заран... тапа да е онова момиче... Ах, Божичко! Ще бъде ли някога такова нящо?” И нему му отиде ума по такива мисли.

Неясно някак той като че вижда пред себе си онова момиче, дето го гледаше вчера толкова време на хорото. И ужка не е то онова момиче, ами е негова невяста... И наедно отиват на кукуруза да докопават... И тя го гледа милно-милно и усмихва му се. А и той и се усмихва... И държат се за-ръце...

Понесен в такива хубави и неясни мисли, той и не сети кога се доближи до кукуруза. И токо му екна в ушите една чудна и сладка песен, пък не песен, ами нящо такова, дето други път не го е слушал:

Бела се кръпа белее,
Ненко за Райка лудее.

Така го препя Донка, щом се приближи той до нивата, като се сгласи с друго едно момиче. А тя знаеше, за коя да го препее.

Ненко след тая препявка сети, че му стана сладко на сърцето и хубаво, много хубаво. Ала не се сети да се провикне, както му е реда. Малко засрамено, с тая чудна сладост в сърцето си, той вървеше вече по слога на кукуруза, кога токо чу пък друга препявка:

Некадърнику, Ненко ле,
да се на Райка провикнеш.

Ненко се още повече засрами. Засрами се той, защото не стига, дето певачките откриха пред хората неговите скришни мисли и желания, ами още му се и присмяха. А те наистина подслушаха, сякаш, неговите тайни мисли, които той и самичек от себе си криеше, и ги изнесоха на видело пред света. И това не само го засрами, ами го и ядоса.

— Ами защо се не провикна, като те препях бе, бае Ненко? — думаше му подир малко Донка насама... — Нема не харесваш момичето, или?...

— Пък ти каква си, Донке! Хората ще си помислят, кой знае какво. Да чува Господ от такива като тебе. Малко нящо да видиш, ще го направиш да сякат другите, че...

— Ти затова ли се не провикна, да те не сетят хората? Е, аз не ща вече пред други. Ама от мен не щеш ли да криеш?

— Ами какво ща да крия мари, Донке? — говореше той малко засмяно. Виждаше се, че нему беше добре да го екне и накача Донка за това, стига да е насамо. — Нема сякаш, че...

— Бае Ненко — пресече го Донка. — Щеш ли да я викам други ден да ни копае? Па ела и ти, ако щеш... Ама да видиш, какво е момиче! Ние сме с нея като сестри. Тя често дохожда у нас.

Ненко се засмя и и не рече нищо, само я заплаши с пръст, па отиде настрана.

VII

Копанта се бе свършила. Ненко ходеше пък по оран. И се търсеше с поглед дали не ще да види, или да срещне оная, за която толкова копнееше. Ала Райка през това време не излизаше по къра. Срещнал би я вечер на чешмата, ама не смееше да иде там. Срам го беше още да излезе като други ергене да причаква момите, кога отиват на-вода.

А Райка всяка вече ходи на чешмата на-вода, завтикната с росна китка. И се се озърта плахо някак и нетърпеливо дали не ще се мерне и той покрай другите ергене. Тя копнееше да го види само. Ами колко би и било хубаво да земе и да и напие вода!

Ненко с нетърпение чакаше другия празник, та на хорото пак, макар и отдалеч, да и се понагледа. Ала за проклетия, случи се, та на уйчови му се загуби нейде една кобила. И в неделя уйчо му Димо го покани да идат по гората и по околните села да я дирят. Не знаеше уйчо му колко му бе мъчно, дето ще изпусне жадуваното хоро. Ала нямаше що — трябваше Ненко да послужи уйчу си.

Райка отиде на хорото, накитена и пременена с по-голям мерак, отколкото други път, и с она мил копнеж на сърцето, дето я беше обзел от няколко време насам. На хорото тя плахо пак се поогледва наоколо — търси някоя своя дружка. Дружката си намери и отиде при нея. И уж приказва с

дружката си, смее се, ала очите и неспокойно се озъртат се насам-нататък.

— Донка защо ли я няма още? — запитва тя, сякаш че нея уж дири с погледа си. Доде и Донка. Заприказваха се и с нея. Шегуват се, смеят се. Ала Райка се е неспокойна. И се се поозъртва пак, като че още някого търси. И се я нящо не сдържа.

Фанаха се и на хорото. Играе тя хрисимо и срамежливо, ала се ще фърли крадешком поглед тук и там с надежда да види някого. Не вижда го.

Отця и се игрането. И пусна се. След това, додето играеше хорото, тя се вече не фана. Канят я другарките и. Не ще — не и се играе. Стои малко настрана. От време на време се ще се поогледа наоколо. Нема го.

“Защо ли го няма?” — си мисли тя. И сърцето и е някак отпаднало. Нящо и е криво и мъчно.

Прибра се Райка тоя път по-рано. Като си доде у дома, не зе, както други път, да натопа китката си во филджан, ами я зафърли навънка. И премяната си, като я съблече в киляра, не зе да я накити, както други път в ковчега, ами я нафърля без ред и без мерак. До вечерта ниде не излезе. Се в къщи си седя. И се една мисъл и е в ума: “Защо го немаше на хорото?”

“Дали пък не е бил на долното хоро?” — си рече тя някой път.

“Там ще да е бил, затова го нямаше на това хоро” — додаде тя с някаква болна увереност.

“Ами защо ли е бил там?” — се запитва с убито сърце. И не смее да си отговори. Ала една черна мисъл, без да я иска и без да я допуска в ума си, неволно помрачава душата ѝ. През нощта до късно не заспа.

На другия ден Райка се нарече за нещо и отиде у Донкини. Донка бе в градинката си. Заприказаха се двете дружки. Райка, някак стеснено, запита Донка за копанта ѝ оня понделник у нейния роднина. Донка нехайно зе да разправя колко е било весело там, как се шегувале с бае и Ненка, как го подкачале момите. Райка я слушаше и на сърцето ѝ ставаше уж сладко, ала от нещо и като че се страхуваше.

— У-у, Донке, я виж... ами тъкова... — зафана малко смутена Райка.

— Какво?

— Бае ти Ненко, де, не ще ли тъкова... нема ли да го годявате, като е така самичек?

— Ще го годяваме, ами нема така ще да седи. Леля Гана се му дума. И мама го подкача. И мама го подкача. Той досега се се отфръгаше. Ама сега вече...

— Я виж, Донке, ами тъкова... харесала ли му е леля ти Гана момиче? — се така гузно и с променен глас запитваше Райка.

— Не знам — отвърна хитро Донка. — Ако не е харесала, ще му хареса. Па може той и самичек да си е харесал вече някоя... — Донка фърли дяволит поглед към Райка. Ала Райка бе навела очи в земята, та не видя тоя поглед на дружката си.

“Коя ли ще си е харесал?” — си помисли Райка. Недоизказаните думи на Донка зародиха в сърцето и някаква сладка надежда. Ала в същото време те събудиха и черната и по-раншна мисъл: “ами ако си е харесал друга?” Искаше и се да запита Донка още веднаж, та по-добре да разбере думите и. Ала не посмея. И срам беше я да не би да рече тя, както по-напред: “Защо питаш?” Па се и страхуваше, да не би да излезе другото. И тя замълча. А и Донка като че максус искаше да я помъчи, та не додаде нищо.

Заприказваха се за градинката и за цветята. След малко Райка се върна дома си.

Тя поотиде до Донкини, дано и се разкара оная черна мисъл. А пък то нова мъка и се притури. “Ами ако бъде другото?” —

си мислеше тя. И сърцето ѝ се стягаше от болка. “Защо я не запитах още малко?” — ядосваше се Райка.

Човек е така направен, че кога има и добро, и лошо, повече мисли за лошото. И Райка така. Мисълта ѝ се към лошото я водеше. “То ще да е — си думаше тя с убито сърце. — Инак Донка другояче щеше да ме посрещне и да ме зарадва.” И чер облак пребули ясната ѝ по-напред душа.

На втория ден след това, привечер, Райка се връщаше от чешмата с пълни менци. Отсреща ѝ се зададе един момък. Изведнаж сърцето ѝ зе да бие силно и сърчено. Това бе Ненко.

Той бе тръгнал нящо по работа. Отиваше да вика дядо Лазар да му наплатисва колата. И нему сърцето трепна, щом съгледа Райка. В миг му мина през ума мисълта да я запре, та да ѝ пие вода. Той си мислеше за това и по-рано. И канеше се да излезе и той някоя вечер на чешмата с други ергене, та белки доде и тя. Тогава може и да се пресрами. Ала сега така ненадейно! Нали е тръгнал по работа? Па и хора идат отсреща. И той се подвоуми. Като доде до нея, помери уж да се спре, па го досрамя. Какво ще речат ония, дето идат отсреща? И той я отмина. Само я поизгледа крадешком.

Райка вървеше с онова разтупкано сърце, с наведени очи и малко причервена. Тя си помисли, че той ще я запре. И срам беше я — как ли ще се спре и как ли ще му подаде медника си. Ала и нящо сладко изпълваше сърцето ѝ при това

очакване. Кога доде срещо него, тя цяла бе изтръпнала и рукнала бе в огън. Ала ето, че той си замина. Не я спря. И нищо и не рече. Тя не видя неговия жаден поглед. Не знаеше и какво му бе на сърцето. И изведнаж като че със студена вода я обляха. Тръпки я побиха. Краката и се подкосиха. А пък сърцето и — за него не питайте! То се прекъсна от болка.

Едва си отиде Райка до дома. Щом закачи менците на водника, влезе в одаята и се тръшна на миндера. Очите и се беха напълнили със сълзи. Тежко, много тежко беше на душата и. Черната мисъл, която дотогава гризеше сърцето и, сега стана още по-черна.

“То се види, че дето го каза Донка, право ще да е. Той вече...” — си рече тя и не дорече го. И издълбоко въздъхна, па отпусна сълзите си.

Тая черна мисъл я обзе цялата и не даваше и мира ни дене, ни ноще.

И промени се след това Райка. Посърна, завяхна, се замислена стои, очите и някак си мътни, някак си готови се на плач. Копанта се бе свършила, та не излизаше вече по къра, дето мъката и би се поразнесла, ами се дома си седи. И се е някак кахърна и угрижена. Не е вече напредната безгрижна и весела Райка. Нема да пее и чурулика из къщи като ластовица. Не ще и се и да се кити и реди като отнапреди. Се страни от дружките си. Без сърце ходи привечер на-вода. И на чешмата седи като гузна — като че да чака някого, па и като че да се бои някой да я не завари, да я не види. Токо

гледа, фтаса ли си вечер работата, да се скрие в градинката между цветята да си поплаче.

Уплаши се и майка ѝ. “Какво стана с това момиче?” — си мисли угрижена. Пита я, екне я — тя се мълчи; нищо ѝ немало. И зафана Младенчовица да разпитва по бабите, зафана да ѝ търси бурене. Вечер, като си легне Райка, тя седне до главата ѝ, па си не дига очите от нея и по цяла нощ не заспива. И токо я ръси със светена вода, пуши я с измирски тамян и токо се кръсти и кланя пред куната.

И дядо Славчо забележи тая промяна у Райка. И фана да разпитва майка ѝ, какво ѝ е така станало и от що е тъй като посланена. И зе и той да се кахъри за нея. Та па заръча и той майци ѝ да дири и пита за лякове — това да го не държи тъй. Нали тя им е едничка и е вече момиче за годяване? Нема тъй да я оставят!

А Райка се си такъва, се посърнала. Чудят се и дружките ѝ, защо се така промени тая мома. Ала някои са хитри, та се досящат каква е тая болест. Донка най-добре знаеше това. VIII Една вечер у стринини Гинчовичини, дето седят през тричетери къщи от дядови Славчови, се беше зафанало силно хоро. Подкачила се бе вече возривта на кукуруза. У стринини Гинчовичини него ден имаше много возривачки, та за това бе и станало голямо хоро.

А знаете ли вие, какви хора стават у нас вечер по копан, по возрив и по жътва, какви хубави, какви чудни хора?

Паднал е здрач. Небето се е обсипало със звезди.
Месечинката се е издигнала над баира. Всичко се е укротило
и притаило, сякаш че хората са вече заспали уморени от
днешната работа. Само жабите отпокрай реката безспир
карат своята еднообразна песен на всякакви гласове, и
щурците изневидено им пригласят с тънкото си пресекливо
свиркане. И сред това утихване на човешкия шум изведнаж
токо чуеш, че викнале нейде отсреща веселата и скоклива:

Огреяла месечинка,
Йоване ле, лудо-младо,
на Йованови дворове.
Малка мома двори мете,
Йован лудо през плет гледа.
Майка Йовану думаше:
“Ела, сине, да вечеряш.
Готвила съм вечерята,
послала съм постелята.”
Йован майци отговаря:
“Мълчи, мале, онемяла,
онемяла, оглушала!
Пелин била вечерята,
пуста била постелята,
кога не е малка мома,
да ми гуца по полица,

като сива гургулица...

И тия крехки и сладки момински гласове завчас се разнесат далеч наоколо и изпълнят утихналата по-рано махала. И на всеки млад сърцето трепне като на стар войник, кога чуе войнишка тръба.

Седнал си ти да вечеряш и таман ти се е всладила киселековата каша или зеления боб, подлучен с квасено мляко, и таман ти се е отворил ищах за ядене, токо викнали у комшиите тая или друга някоя, крехка и скоклива като нея, и чуеш, че затропале весело хоро. Тебе отведнаж като че ти се праметне нящо на сърцето, и залъга ти се запре на глътката. Па те фане яд на тия луди-млади, фане, та да е кабил не знам какво да ги сториш. “Отде се зеха, та сега намериха да зафанат това пусто хоро!” — си викаш. Ала се пак оставяш паралията и летиш по гласа на песента. Не може другояче — сърце младо не може да търпи.

И да знаете как леко и как весело се играе и тропа на тия кръшни песни вечер, по хлад, на месечина! Рипаш, скачаш — и не можеш да се наскачаш.

Що за празничните хора при вечерните! На вечерното хоро можеш и до която искаш мома да се фанеш да играеш, стига само да се не боиш, че ще побегне от тебе и ще те засрами. А в празничното хоро де можеш тъй свободно да играеш до мома!

А отпуснеш ли се от хорото, откак се наиграеш до ситост, там окол плета те мами пък друго нещо: там из сянката моминските очи светкат, като тия звезди по небето. И ти можеш да се повидиш там, с която искаш, да си поприказваш, да се пошегуваш с нея, затулен от хорските погледи.

Право де! Ясното слънце не видва такива весели хора, каквито видва бледоликата месечинка!

Та у стринини Гинчовичини, ви казвам, се беше зафанало едно силно хоро.

В това време Райка бе вляла в градинката си уж да полива и да плеви, па се бе там и захласнала. Седнала беше пред едно купче цветя и нещо уж човъркаше с ръката си. Тя бе клюмнала глава, опряла поглед настрана в едно завяхнало и клюмнало като нея рилско цветенце, а очите ѝ беха пълни със сълзи, готово — ха-ха — да рукнат и да залеят бледните ѝ бузи. С такива сълзи беше напълнено и сърцето ѝ, което се топеше от оная черна мисъл.

Не искаше и да знае тя, че таме у комшиете се е зафанало такъво чудно хоро.

А хорото се по-шумно и по-шумно ставаше. И трябва млад човек да има каменно сърце, та да го слуша отдалеч и да не лети главешки към него.

— Я виж какво добро се е зафанало нейде облизано, пък ти си седнала да ми редиш цветята! — думаше Райки майка ѝ, като влезе при нея в градината. — Ха стани, мами, стани, пиле, та иди се поразвесели и ти. Защо ми си се тъй кахърна и умислена? Това и други път щеш гледа, а такъво добро всякога има ли го? Я послушай само! Чак мен ми се доиска да ида, а пък ти кой знае как траеш. Ха стани, Райке, стани, мами, та поиди и ти на хорото! — Така ѝ се молеше майка ѝ.

Райка се изправи, повслуша се и... сякаш, че малко се посъвзе и посъживи. Песента ѝ да я дразни. Та па и майка ѝ ето че я кара и тъй ѝ се моли. А при това някой като че ѝ шушнеше на ухото, че може и хубаво нещо да излезе там. И тя, макар и без сърце, стана, пооправи си кърпата, поотри си очите, поприбра си пашкулете зад ушите и... зе, та отиде.

А на хорото е тъй весело и тъй хубаво, щото човек и най-големите кахъре и ядове заборава там, и гледа само да се нарадва и да се понаскача. И Райка там позаборава своите мисли и кахъре, поотпусна се и, толкова време неиграла, сега ѝ се дощя, много ѝ се дощя да поиграе и тя. Случи се пък, че и Донка таман беше дошла и не беше се още ловила. Сбраха се двете дружки и фанаха се на хорото.

Ненко и тъй не можа да устои на тия песни и провикването, които ясно достигаха и до тяхната къща. И както си седеше у тях си на пезула, със своите мисли и копнежи в сърцето, стана, попротегна се малко, па тръгна, към дето го водеха песните.

Той се запря малко настрана и зе да гледа най-напред токо-тъй, без ищах, на хорото и на света. После неволно някак, без да ще, той се приближи и зе да изглежда кои играят и кой как играе. По-после зафана по-внимателно да гледа и да разглежда из хорото и да търси нящо. Ала любопитството му се не задоволи: той не намери, каквото търсеше.

“Защо ли нема тук всичките момичета?” — си каза той, като мислеше не за всичките, а само за едно. И канеше се да се оттегли пак настрана, защото нищо в хорото немаше да го привлича. Кога изведнаж токо му светнаха очите от радост. И цялото му лице грейна. Тъй светват човеку очите, кога ненадейно намери нящо загубено, нящо скъпо, което след много дирене е вече май и забравил. Ненко видя между тия, дето играеха, и Райка. Тя токо-що беше се фанала.

Затулен между хората на сянка, Ненко жадно впи поглед в Райка. Отдавна той не бе я срещал и виждал. А как копнееше да я срещне и види пак! Сега той я гледаше, се нея гледаше — не сваляше си очите от нея. И сети, че му става нящо леко на сърцето, някак си хубаво.

“Виж, други ергене как играят до момите — си помисли Ненко след малко. — Нема ще да е срамота, ако се фана и аз до някоя мома? За другите е че нема нищо. Ще се фана и аз да поиграя ей там, е-е, до Донка лелина и до другото момиче.” И той тръгна биля да се фане. Та па отведнаж се пък сепна. Ех, добре, ще се фане. Ами щом се фане, ако се отпусне то? Е, че правят и това момите. Тогава де ще побере тоя срам? Знае ли? Белким си има то други някой... “Не ща, не ща да сторя такова нечинливо нящо” — си каза той, като отстъпи

пак назад. А как му се искаше да поиграе, ако не до него, барем близо до него!

До Донка лелина му, за която се беше фанала Райка, играеше една невяста, па след нея идеха ергене. Ненко видя, че невестата, която беше между Донка и ергенете, се откъсна, и Донка остана до Станчо Кузманичин, преден Ненков другар. Ако се фане сега той до Донка и до Станча, какво ще да има! А пък тъй близичко ще бъде до Райка! И Ненко не му мисли повече.

— Що чиниш, Донке? — запита той polegичка Донка лелина си, като се улови между нея и Станча.

— Нищо, бае Ненко. Добре съм. Ами ти де се дяваш толкова време, та хич се не видваш?

— Аз ли?... Хм... такова... леля що чини?

Ненко срещна погледа на Райка, която се беше обърнала да види с кого приказва Донка. И затова се забърка, заплете езика си и не можа да си доизкаже приказката.

Заобиколиха още веднаж, па токо — не щеш ли! — Донка зе, та се откъсна. Ах, каква беше хитрица тая Донка!

Ненка го тръпки побиха, сякаш че го обляха със студена вода. “Ами сега, ако се отпусне и Райка, какво ще бъде? Ами сега?”... Ала сега той сети в ръката си една рукнала в огън ръка и видя наред със себе си една стройна мома, с тънка снага, с равни плещи, с наведени към земята очи и с причервено, много причервено лице, което, огреяно от лъсналата насрееща месечинка, изглеждаше чудно хубаво. До него беше Райка. Тя се не е откъснала! Нема друго либе! И той сега е до нея! Ех, може ли се изказа, какво му беше нему в това време на сърцето! И имаше ли за повече нящо да моли Бога тогава!

Райка, още щом срещна погледа на Ненка, когото от толкова време мислеше и сънуваше и зарад когото се беше тъй променила, сети, че нящо я жегна на сърцето, и то зафана много сърчено да тупа. Тя се изчерви, наведе очи в земята и не смееше никого да погледне. “Защо ли пък се фана сега тука?” — си помисли тя след миг, като пододе в себе си. — “Дали не ще да е зарад мене?” — и пришепна нящо извътре. И усети тя тозчас, че сърцето и се поразпусна и че в него се разля една особена сладост.

Щом Донка тъй ненадейно се откъсна, Райка цяла изтръпна. Най-напред помери да се откъсне и тя, да се откъсне тозчас след Донка. Та па нящо пък, без да иска, я запря. Тя помисли наистина, че ще да е срамота, ако се не откъсне; ала в същия миг и мина през ума, че ако се откъсне, пък нему не ще стане добре и кой знае какво ще си помисли. И уж рече да се откъсне, па се не откъсна. И цяла рукна в огън.

Тя мислеше, че всички сега нея гледат, като играе до ергенин, и от срам не знаеше вече де да се подене. И ха сега да се пусне, ха още след малко да се пусне, па се не пуцаше. И когато отведнаж се прекъсна песента, и хорото завчас се разтури, ней, от една страна, и олекна, че стана тъй, та се пусна, пък, от друга страна, я и доедя, страшно я доедя на певачките, че толкова скоро разтуриха хорото. Ней и се чинеше, че тощо-що се е фанала; а пък то две песни вече се изпяха, откак тя беше заиграла до Ненка.

И Ненко го беше яд, че разтуриха хорото. Ала още повече го беше яд, че не продума Райки нищичко. А как му се искаше да и продума! И нящо такова, е-е, хубаво, като че му бе в устата да и го каже. И зина веднаж биля — ама езика пусти не мръдна. Други ергене как си приказват с момите — като със свои екране! И нема нищо от това. А пък той... Ех, колко го беше яд!

Райка, щом се разтури хорото, измеси се из момите и, кога се обърна Ненко да я види още един път и нящо да и рече, нея я вече нямаше наоколо.

Той я съгледа чак като излизаше из вратника. Тя вървеше с друго едно момиче, с което нящо си приказваха. Ненко тръгна след тях и се вслуша в разговора им.

— И аз заран нема да ида на возрив — казваше Райка. — Дина Ценовичина ме вика, ала мама рече да не ходя.

— Ено по-добре, че не си се вrekла. У Динини ще возриват само Дина и Велика Пройкина и две бабички. Ка не си отишла с бабичките да возриваш!

— У-у, Тинке, я слушай: ха заран рано да идем на Поповия кладенец на-вода, а? Дядо много обича от Поповия кладенец вода.

— Бива, бива, Райке. Викай и мене заран, щеш ли?

— Е, ща те викам.

— У-у, Райке, ами нагръдките си доши ли?

— Още завчера ги втасах. Ама да видиш какви кенета ме научи мама да шия?...

По-нататък Ненко не дослуша. Той чу само “заран рано на Поповия кладенец”. И запомни това хубавенце. Друго му не трябваше.

IX

На другия ден заранта рано, кога слънцето още не бе изгряло, ами само беше заруменило небето над планината, Райка бе зела една хубава зелена стомна и едно бяло менче

и отиваше на-вода. Отиваше тя не на чешмата, дето е близо при тях, ами на Поповия кладенец, дето е ей там на края, малко по-нататък, отвъд върбето, като се спуснеш от брега по малката пътечка, до моравката край реката.

Ех, ама да знаете каква вода чучури из малката стублица, дето я е турнал на кладенеца някога дядо хаджи поп Георги, Бог да го прости! Такъва вода вие ниде, вярвам, не сте виждали. Сълза, сълза — толкова бистра! Пък студена! Право, на друго място такъва вода не може да се намери. Малко ли хубави чешми има у нас, малко ли други кладенци и стублици има из полето ни и по планината, ала Поповия кладенец е един. Чини си да походи човек малко повече, ама да се напие или да налее стомните си от неговата бистра и студена вода.

Райка се позапря пред вратника на Тинка Дръндина, дето и бе заръчала снощи да я вика. Помисли да влезе вътре, та да я потърси, па и доде на ума, че у Тинкини има зло куче — веднаж то щеше да изеде една жена — и затова Райка не влезе, ами ги отмина. — “Ех, стигна ще ме тя — си помисли Райка. — Па може и да е отишла вече.”

Ето я Райка и на края. Тя върви из една тясна пътечка по високия бряг. Доле между върбето тихичко и сладко шумоли малката река, дето минава през селото. Покрай пътеката и нататък са се зелнале зимнини като едно море. Токо-що са изкласиле и зафатат вече и да цъфтят. Тънкия прохладен ветрец, какъвто всяка заран по това време изпраща планината, едва-едва разклаща туй зелено море. Над нивите летят ластовички. Гледай ги как ту се издигнат високо-високо

в синьо небе, ту се спуснат и полетят ниско над самите ниви, сякаш че крилцата им задират разцъфтените класове. И как весело чуруликат! А из върбето покрай реката ония ти славеи, като запяле един от други по-чудно, като закършили и заизвивале ония сладки гласове, като задробиле ония дивни свирни, ех, можеш ли да им се наслушаш! Омайват те тия песни и тия чуруликанета! Па и онова ясно и хубаво време — да му се не нарадваш. Небето е чисто като огледало. Ето го че и слънцето наднича изади планината и праща първите си златни зари най-напред отсреща по баира, а напokon и по корията, и по малкия рид, и в полето, и навред. И всичко оживява от неговото величествено погледване над планината, всичко сякаш че се засмива: и житните класове, и синчеца, и всички билки и цветенца, и всички пиленца и бубулеченца, и всичко, всичко... Ей на, погледнете на това малко возсиньо и малко мораво цветенце — у нас го викат криво момиче, защото аслъ цветеча му е малко изкривен. Погледнете на него. Видите ли го колко се е развеселило? И тия капчици роса, дето са прилепнале на листенцата му, видите ли как светят? Като оченцата на малко детенце, кога се смее, нали? На, и кривото момиче се смее. И всичко тъй се смее и радва! Божичко! Колко е весело, колко е хубаво, колко е чудно, колко е... та може ли да се изкаже всичко? — Рай, Божи рай!

Райка си вървеше из пътеката покрай брега. И ней и беше едно леко, едно хубаво, та нема как. От хорото снощи тя се бе много променила. През нощта сънува се хубави сънища. И заранта стана весела и засмяна, като това трендафилче, дето го откъсна росно-росно от градинката, та го уви в китката си.

Тя слизаше вече из малката пътечка към кладенеца. Той се вече види. И чува се дори, като чучури бистрата му вода.

Ето я и пред кладенеца. Тинка я няма. Нема никого.

Райка се наведе, та сложи съдовете на земята, зе след това менчето, турна го да се налива, па се изправи и дигна очи, та погледна. Погледна и... в същия миг, като че въглен я парна на сърцето и силни тръпки я побиха. Към кладенеца от другата страна, не откъм селото, слизаше един човек, един ергенин. Тя го позна. Сърцето и го позна по-напред. И тя грабна тозчас менчето, зе празната стомна и помисли да си върви. Ала и сега, както и снощи на хорото, нящо против волята и като че я спря. И тя остави пак менчето да се долива. А сърцето и тупа, тупа, та да бива да изскокне. Лицето и отведнаж се промени, стана червено като божур.

Той доде при кладенеца. Вие се сящате кой беше — Ненко, нали? Той цялата нощ не е мигнал. Се Поповия кладенец му е бил в ума. И още се непукнала зората, стана и излезе.

— Що чиниш, Райке? — продума Ненко малко засрамено, като с чужд глас, и се запря пред кладенеца.

— Нищо — отговори Райка нисичко и с наведени очи.

— Водица ли си ранила да налееш?

— Водица — пак тъй нисичко, с половин уста, отговори Райка и се наведе, та зе менчето от чучура и го остави по-настрана.

— Ех, ако си налейнала, дай барем и мен да пина.

Райка му подаде с наведени очи бялото менче. Той го зе, издигна го и зафана polegичка да пие, без да погледва Райка. Пина малко, па и го подаде. Тя посегна да го земе, ала той го подръпна назад. Той бе видвал, че ергенете така лъжат момите на чешмата. И сега нящо тъй му доде отнейде и той да поизлъже Райка. Райка се засрами още повече и още повече наведе очите си към земята. Ненко и пак подаде менчето и Райка боязливо някак си посегна, та го пое и го сложи да се долива.

Ненко не знаеше какво да и рече, като и подаваше менчето, само я гледаше тъй малко усмихнато. А Райка стоеше над кладенеца и гледаше, като прелива водата от менчето, без да се сети да го отмести.

— Не възривате ли днеска, Райке? — запита Ненко, след като помълчаха доста.

— Не възриваме. Други ден ще възриваме — отговори Райка, се тъй с наведени очи. И пак замълчаха.

— Аз ходих да диря телето, че вчера някъде се е загубило, па го нема никакво.

Ненко излъга, без да беше мислил тази лъжа по-напред. Райка не рече нищо. И пак се замълчаха. Ненко се я гледаше.

— Я виж пък каква хубава китка си имала, а то!... Я дай да я помериша! — продума Ненко свенливо, като се попричерви, па посегна да и земе китката. Райка си секна главата, па зе китката, та му я подаде сама. Дорде му я подаваше, тя крадешком го погледна. Ненко бе впил очите си в нея и не ги сваляше. И Райка срещна погледа му. Той бе и мил, и плах, и някак си срамежлив, ала в същото време и грейнал от доволство. Райка се не сдържа, ами пак го погледна с дълбокия си влажен и светъл поглед. И сети тя след това, че в сърцето и се влива нящо сладко, нящо хубаво, нящо такова, дето не можеше нито да го изкаже, нито сама да го разбере какво е. Дотогава такова нящо не беше изпитвала.

— Ами дядо Славчо що прави? — запита Ненко подир едно късо мълчане. Той виждаше, че не чини да мълчат, а пък не знаеше какво да приказва; и той пущаше, каквато вече приказка му доде на устата.

— Дядо отиде в Тополница на ливадата — продума малко по-отпуснато Райка.

— В Тополница ли?

И пак замълчаха.

Райка бе насочила поглед към Ненка, ала не го гледаше в лицето, ами бе вперила очи в китката, която Ненко държеше в ръката си и токо я подигаше да я мерише.

— И-и-и, пък как хубаво мерише китката ти! Не можеш да се наситиш на меризмата и! — зафана Ненко отведнаж, като улови Райкиния поглед в китката. — Во вашата градина се такива ли са меризливи цветята?

Той сети и самичек, че каза хубава приказка и погледна да види какво ли ще му рече Райка. Тя се попричерви и засрамено погледна в земята. Па вдигна пак очите си, погледна към Ненка, тъй излека, и полуусмихната му отвърна:

— Ах, меризливи са зер. Ужка викаш, а то...

— Ужка ли? Ти сякаш, че... кой знае какво, Райке!

Ненко бе намислил след това да и каже и друга хубава приказка. Ала отведнаж токо се сепна и зафана плахо и свенливо да гледа наоколо си. Защото на очите му се мерна нящо, мерна му се човек. Към кладенеца откъм село слизаше едно момиче. Това бе Тинка Дръндина, дето вечерта заръчаше Райки да я вика.

И Ненку, и Райки беше тъй хубаво пред кладенеца и тъй честити се сящаха тогава, щото не знам какво си биха далече, да можеше това да се продължи повечко. Нищо, че не се вслушваха в приказките си, па и не знаеха какво да си говорят: те с погледите си изказваха всичко и чрез погледите си вливаха един у други тази сладост и това упойване, с които беха препълнени сърцата им. Па дори и да се не гледаха и да се не срящаха очите им, стигаше им и това само, че те беха един до други и самички. Ненку стигаше, че сега до него беше Райка, тая Райка, за която от две недели копнееше, за която нощеска не беше спал, и че тя сега сама му даде китката си — не едно карамфилче само, като напреди, и то да е забравено, ами цяла китка! Стигаше и Райки, че пред нея стоеше същия Ненко, когото мислеше и сънуваше от толкова време, и че той сега е дошъл максус да и пие вода — това тя знаеше. Само това им стигаше тям, за да се упоят от такъва неவிждана дотогава сладост!

Ала те знаеха, че не чини да ги види някой тъй наедно, защото, като ги види, ще си помисли нящо. А пък те не искаха да си помислюва някой нящо за тях. Ето защо Ненко се тъй сепна и тъй плахо и свенливо зе да се оглежда, като видя, че слизаше към кладенеца Тинка. А и Райка, като я видя, след малко, тъй сащо се замая и причерви от срам, задето Тинка я е заварила с ергенин. Тях ги беше еднакво яд и дето не можаха да си поседят повечко при кладенеца самички, и че ги е заварила Тинка наедно, та кой знае какво ще си помисли за това.

“Отде се зе тая Тинка, та сега намери да доде на-вода, и да доде чак тука, чегато не види пред тях чешмата!” — си помисли Ненко.

“Кешки да не бех я повикала снощи!” — си каза Райка, па се наведе, та отмести менчето от чучура и турна стомната да се налива.

Ненко се сбърка какво да стори: да остане ли още при кладенеца, или да земе нанякъде. Па изведнаж токо тръгна из пътеката срещу Тинка.

— Водица ли си ранила да налееш, Тинке? — запита я Ненко.

— Водица зер — отговори Тинка.

— Ами не среща ли нейде едно сиво теле с червен конец на шията? Че нашето теле от вчера се е загубило. Обиколих навсякъде отозаран — нема го.

— Не видях теле; видях само една крава, че пасеше при гробищата.

— Да му се не види макар, ни с теле! Да не се е пък върнало отнякъде дома? — каза Ненко и си замина.

— Хубава работа, Райке, хубава работа — зафана Тинка, като доде при кладенеца. — Така ли ни беше думата? Нали щеше уж божем да ме викаш?

— Ома, сестро, нема съм крива аз? Ами запрях се пред вас и бутнах вратника да вляза, па като лайна кучето, аз се уплаших, затворих го тоя час и си заминах. Нема да ме изеде кучето? Да немате такова зло куче!

— Ами че кучето ни е се вързано, нали знаеш?

— Отдека ще да знам, сестро? Аз чух, че лайна и...

— Ужка си дохаждала, а то... Ти максус си гледала да додеш самичка, та да ти пие Ненко вода насаме. Аз знам, токо не се преправяй...

— Недей си хората така ома, Тинке! — отвърна и Райка малко попричервена, па и малко като сърдита. — Ка'та не е грях! Сякаш, че такова... Каква те вода намира? Ами той е ходил някъде да търси телето си, па доде да пита и мене не съм ли го видяла. И тоя час си замина. Нали и теб пита? Нема пък толкова...

— Хайде, хайде, не се отдумвай: аз знам, токо...

— Какво пък знаеш? Нема теб като ти зима китката Пано Пайтека, та мислиш, че...

— Я пък ти, нема се разсърди ома, Райке? Ами че аз си токо-така думам, шегувам се.

— Не се сърдя, ами недей приказва такова.

— Е, хайде, не ща.

Тинка си бе наляла вече. Те си зеха съдовете и тръгнаха въз брега, като се заприказваха за други работи.

Райка из пътя бе весела и приказлива, като никога. Устата ѝ не замлъкваха. Други път Тинка не беше я видвала такава.

И майка ѝ дома се зачуди на нейното весело чуруликане и на светналете ѝ очи. Иди познай вчерашната завяхнала Райка! И не можеше да ѝ се нарадва. Тя се прекръсти пред куната и си думаше: “Сполай ти, света Богородичке, че отнесе оная лоша напаст от чедото и ми върна пак напредната ластовичка. Сполай ти, света Богородичке!”

На другия ден, също преди слънце, Райка си уви в градинката още по-хубава росна китка и с бялото менче и зелената стомна в ръка зе пак към Поповия кладенец. Тя вървеше покрай брега и беше весела, много весела. И си мислеше кои възривачки да вика за заран и кои ще да бъдат песнопойките. Това само мислеше. Ала ако видеше напред или след себе си, че и друго момиче или жена отива на Поповия кладенец на-вода, щеше да ѝ е яд и не щеше да е весела. Тя не

мислеше сега за Ненка, както мислеше вчера. Ама ако го нямаше, или ако не додеше той на кладенеца, тя щеше да се ухахъри и да бъде целия ден умислена и невесела. Ала и той, както и тя, не можеше да не доде. И двамата, без да си беха казале нящо за това, уверени беха, че ще се видят пак там. И наистина, дорде слизаше Райка от тая страна към кладенеца, от другата страна из пътеката слизаше пък Ненко.

Той зафана пак да пита Райка що чини, и дядо и какво прави, и ратая де е днеска на работа. Па и зе стомната да и пие вода и два пъти тоя ред я излъга. Поиска и китката и тя сама пак му я даде.

Сега Ненко по-свободно я разпитваше и Райка по-малко се червеше, като му подаваше китката си и като я лъжеше със стомната; погледите им по-често и по-дълго се срящаха; по-силно светеха и очите им. Ала тъкмо когато се отпускаха по-свободно да си приказват, отгоре се зададе едно поганчарче с магарето си. И Ненко, ядосан на поганчарчето, както вчера на Тинка, отиде си по-напред от Райка — да не рече нящо поганчарчето. Тие се не искаха да ги види някой и се боеха се да не речат хората нящо за тях. Ето защо, без да си кажат и дума зарад това, и двамата намислиха да не дохождат вече тука, защото не чини.

Х

Това беше вече през постите, през Петровите пости. На другия ден, в неделя, нямаше хоро на мегдана. След пладне Ненко седеше у лелини си Ганини и си приказваше с уйча си до прозореца. Приказваха си те за едно, за друго — безгрижно и спокойно. Па изведнаж Ненко токо прекъсна

приказките, стана и се застыга да излезе. Бил уж дал дума да иде след пладне у един свой другар, па се записал, та заборапил. Така каза той на уйча си и така оправда своето бързо скокване. Ала той неволно излъга. Защото не затова излезе и не там отиде. Той съгледа от прозореца, че покрай тях замина Райка. “Трябва у Донкини да отива” — си каза той в същия миг. И затова така изведнаж скокна и излезе. И право у лелини си отиде. А досетливостта му не беше го излъгала. Райка бе там.

Донкина майка я немаше. Двете другарки беха влязле в градинката да си наберат цвете, па там беха и останале. Ненко не съгледа, че Райка и Донка са в градинката. Той вървеше бързо и записано някак към къщи. Ала Донка го извика и той доде и се възслони воз градинския стобор.

Донка зе да се шегува с него и да го накача това-онова, а Ненко се смееше и със също такива весели шеги и отвърщаше. Райка се смееше и изгледваше ту на Донка, ту на Ненка. Тя изпърво се засрами и попричерви, ала напokon срама и мина, и полека-лека се отпусна, та зе да се смее и шегува така, като че ли е с някои дружки само.

Донка зе да бере грулки от сливата и да замяра въз Ненка, да го лучи с тях. Ненко ги ловеше и береше, па и той замярваше с тях да я лучи. А дорде се беше записала Донка под сливата да бере още грулки, Ненко фърли с една грулка и удари Райка по ръката. Райка се попричерви и засмяно го погледна. Ненко фърли пак. И я удари по другата ръка, както бе възсукана, под лакътя на голо. Райка фана грулката и я фърли воз Ненка. Ала грулката го надвиси много. Тогава тя

фърли златовръхчето, дето го държеше в ръката си, и удари Ненка по бузата. Ненко го фана и се засмя, па не фърли воз Райка с нищо, ами зе само, та помириса златовръхчето. Райка, откак го удари, се попричерви и наведе очи към земята. А Донка, която идеше срещу Ненка с пълна ръка грулки, спря се, погледна ги и се засмя дяволито.

Два дни след това Райка наваждаше зелето в техния бостан, дето е зад отвъдния им двор. Това беше вечерно време, по заход слънце. Тя не знаеше от що и бе нящо леко, леко на сърцето, дето повече не можеше да бъде. Та от няколко време се така и беше леко и хубаво. Ней силно и играеше лявото око. Тя си тълкуваше това, че някой ще доде. И зарад туй често се озърташе наоколо.

Слънцето беше вече зашло и зело бе да се смрачава, кога токо съгледа, че из дола през плета се префърли в тяхната бахчия един човек. Тя го не видя кой е, ала сърцето и зе да тупа по-бързо, по снагата и полазиха силни тръпки, и бузите и се причервиха.

Райка остави мотиката и отиде да види, кой е тоя, дето прескокна плета, и да го пита, защо иде. Така би и отговорила тя, ако я попиташе някой: “Къдя, Райке?” Ала тя знаеше — знаеше го, без да мисли за това и без да има отде да го знае, че — отива в бахцията, защото там я чака Ненко, когото от два дни не беше виждала. Тя не знаеше де ще го види, ала знаеше, че ще го види нейде. И не се излъга.

Под голямата круша я чакаше Ненко.

— Ти ли си, Райке?

— Аз съм Ненко.

— Що чиниш? Наваждаш ли нещо?

— Наваждам зелето. Ами ти как се сети да додеш оттам?

— Аз ли? Ами че тъй, додох да се повидим. Нема има нещо от това?

— Не е, ами... ех, тъй. Тука нема никой да ни види, та... как се сети, питам?

— Ех тъй, Донка ми каза.

— Ах, тая Донка! Тя е много хитра и дяволита, нали, Ненко?

— Хитра е зер, като леля. И леля е такава. Донка е още по-хитрица.

— Ами знаеш ли, Ненко, че Стойчо Караманчето ката вечер пие Донки вода и и зима китката? По-оная вечер беха седяле под върбето до някое си време.

— Аз не съм ги видвал, ама се сяцах, че такова нещо ще да има. Оная неделя орехме със Стойча облизом и в приказките си, дорде пасехме воловете, аз го познах, че ще има такава работа — се “роднино” ми викаше.

— Донка ми казва, че след Света Богородица Стойчо щял да прати годежници.

— След Света Богородица ли?... Ами аз кога да пратя годежници, Райке? — подзе Ненко с малко сподавен и развълнуван глас, като фана Райка за ръката.

— Не знам — отвърна Райка с половин уста и наведе глава засрамено.

— Аз ще ти кажа кога, само... Ами щеш ли да ти купя за Света Богородица менгуше, а, Райке? Или бисер да ти купя?
— И той поглади с другата си ръка Райкината.

— Не бисер, бисер ми купи дядо за Великден, ами менгуше ми купи, като на Рада Тошовичина — видвал ли си ги? Тие с трепките — такива щеш ли?

— Не като на Рада Тошовичина, ами и по-хубави, каквито вече искаш, ще ти купя, Райке.

Тъй полегичка и безгрижно си заприказваха Ненко и Райка под крушата. Приказваха си те сега свободно, без да се свенуват, като че да са били и прябиле. Ненко, както беше фанал Райка за ръката, стискаше малкия ѝ пръсти го въртеше, както въртят пръстетата на малко момченце или момиченце, кога му викат: “Бозай, бозай, зайченце!” А край тях на клонестата черяша два славея пееха, та се заливаха, сякаш че се надпяваха. През два двора пък Доко Маньовчето кога бе укротил с кавала си една тъй на ава, да му се не наслушаш. А и месечинката в това време изплува иззади корията, ясна и пълнолика, и разля по всичката Божа земя своите златисти зари, своята светлина, мека и слаба инак, и бледникава, ала заедно с това и опоителна, и мила, и прекрасна. Такива беха и приказките на младите — на глед прости, ала за тях сладки и мили, и хубави, като най-хубавото нещо на света.

И често след това голямата круша зе да прикрива под своята широка стряха техните честити срещи и да слуша веселите им и безгрижни приказки. И често техните чудни очи зеха да святкат вечер из дядовата Славчова бахчия като тие ясни звезди на небето.

Земе ли да се мръква, токо видиш Райка, че увила шарена меризлива китка, навтикнула се и весела, със светнале очи: “Мамо, дали ида, вика, на бостана да наваждам фасула?” Или: “Дали ида да прекопая пипера?” И майка ѝ, като я гледа така весела и така засмяна, всякога я пуца.

На бостана Райка наважда или копае, или плеви; като си кара полегичка някоя весела и скоклива песен, а очите ѝ са се към бахцията и към дола. Посмрачи ли се малко, тя ще забележи, че из дола ще се подаде една сянка, ще се префърли през плета и ще се изгуби из дърветата на бахцията. Тя тоя час ще остави плевенето или копането, ще се поогледа наоколо и ще полети под крушата, дето я вече чака Ненко. Там ще затекат полегичка и тихичко техните сладки приказки — за днешните Ганчовичини възривачки, за снощното хоро у Стоянка Панина, за дядовите Славчови ниве, коя от тях по-рано ще фтаса за жътва, за Нена Пройкина, дето миналата неделя възривала у годеника си Гето Белката, за Донка и Стойчо, и за други такива неща.

Често пъти те се заприказват и за тях си: Райка му разправи какво е сънувала нощеска зарад него или колко даровнишки ризи е приготвила майка ѝ за сватбата ѝ, и какви ръкаве е нашила; а Ненко ѝ се пофали кои свирци е намислил да вика за годявката и какви жълтици му е изменил уйчо му за тогава. Тъй си приказват те под крушата — някога повече, някога по-малко, според това дали Райка ще я очаква майка ѝ по-рано или по-късно.

Те обичат понякога и да се пошегуват и поразсмешат, понякога и да се поразсърдят, тъй ужка, или да се позакачат. Райка някой път му не даде сама китката си, ами земе, та я затули или скрие, Ненко или се преправи, че ѝ е разсърден, и тя сама пак прибърза да му я даде и да го удари с нея по бузата, или пък земе той, та ѝ фане и двете ръце, стисне ѝ ги, колко може, и самичек си намери и земе китката ѝ.

Ала инак те се се пазеха да ги не сети и не види някой. Пред хората се преструват, като че се и не знаят. Ни на празничното, ни на вечерното хоро Ненко не се ловеше до Райка. Той обичаше често да се лови срещу нея, та да се срящат с погледи. И не си приказваха те на хорото, нито и зимаше там китката. И вода не следеше дип да пие Райки. Е-е, някога, някога ще я причака на моста и ще земе стомната и, ама тъй, щото сякаш че го е срам да я погледне.

XI

Те се криеха и преструваха; ала от Райкините еранки някои се досящаха каква е работата. Подосети се и майка и. Още дордето Райка беше посърнала и повехнала тя се си имаше омисъл, това дали не ще да е от друго нещо. И когато от такъва кахърна и посърнала Райка отведнаж стана така прявесела и разцъфтяна — тая омисъл на майка и стана още по-голяма. Тя се досящаше вече, от какво се Райка тъй изведнаж промени, досящаше се и се следеше и возчакваше да се изясни работата по-хубаво.

Един път привечер, като си седеха Райка и майка и на отвода и чистеха зелен боб, Райка отведнаж, като беха се позамълчале, токо запита майка си с един, уж свободен, ама се малко променен глас:

— Мамо, кой седи в празната къща, дето е на двора у Димо Кривия?

Майка и я погледна някак зачудено.

— Кой седи? Ами седи си стопанина на къщата.

— Че кой и е ней стопанин? Димо, нали? — запитваше Райка тъй, като че нищо не знае.

— Димо ли? Вимо си е стопанин на неговата си къща. А тая, дето е на двора, нали е на Ненко.

— На кой Ненко? На Ненко Бостанджия ли?

— Какво те тебе намира Ненко Бостанджия? Ненко Бостанджия седи доле под баира, там му е къщата. А тоя е Ненко Крънъовчето. Така го казват него. Той е на Димовичината сестра син. Майка му е умряла и баща му е умрял. Той си седи самичек в къщата... Че той е ергенин, личен ергенин — нема не си го видвала я на хорото, я на чешмата, я?

— Не съм го видвала — продума Райка и се причерви от срам. Това беше вече по здрач, та майка и не видя причервяването и. Ала се остана да се чуди отде-накъдя такова питане. И подоговеди се донейде. Защото и някои от комшийките беше и позагатнале за такова нящо.

А наскоро след това тя вече всичко узна.

Вечер беше пак. Райка бе отишла да набере лук за салата, та па се нящо май забави. Майка и почака, почака, па отиде сама да види де се е залисала, та не иде. Погледа в бостана — нема никой. Из бахчията и се чу говор. То се бе вече смрачило, та из бахчията се не видеше. Ала по гласа тя позна Райка. Тя се повслуша малко. Чуваше се и мъжки говор.

“Че кой ли ще да е? Дали не е пък някой ергенин?” Като се повслуша малко по-добре, тя го позна — гласа на Ненко.

Говора позамлъкна. Чу се весел смях и крехко кикотене.

Младенчовица се слиса и замая от това нящо. Главата и се завъртя. В първия миг страшно се ядоса. Помисли, че е най-добре да иде да викне дядо и, та да я научи той нея, как се приказва вечер из бахчията с чужд човек, с ергенин; да му каже и нему, как се ходи вечер из чуждите бахчии! Идеше и и сама да земе кобилицата, па да иде там и...

Та па неусетно, малко по малко яда и се уталожи и омекна. Изправиха се за миг пред очите и и нейното моминство, и нейните срещи с Младенча вечер пред тях под върбето. И някакво сладко умиление, някакво нежно чувство я обзе от това спомняне. И позамисли се Младенчовица малко по-спокойно.

Тя разбра вече хубаве от що е била по-напреди Райка кахърна и болна, и от що е в последньо време тъй весела и разцъфтяна. И усети се, защо припка Райка май всяка вечер в бостана да реди нящо и, защо тя се бави там по толкова си време. Разбра сега всичко Младенчовица. И знаеше вече за кого напреди е линяла тя, и за кого вие сега своите китки.

А познаваше го и тя и него хубаве. От дете още знаеше тя Ненка, какъв бе смирен и кротък, и послушен. Та па и откак порасте, откак излезе ергенин, тя го добре знаеше: се такъв си той кротък и работен, и набожен, и паметен. Често пъти, като го види в черкова, кога земе да се кръсти и да си пали свещите пред куната, или като го срещне от оран или от друга кърска работа, тя си рече на ума: “Божичко, какъв харен момък, какъв личен ергенин! Тапа си нема майчица да му се радва сега! А пък аз колко съм жалила за такова чедо!” И тя не можеше никога да си помисли нящо лошо за Ненка. И сега тоя хрисим Ненко и нейната хрисима Райка...

“То се види, че така ще да е било писано от Бога” — си помисли Младенчовица най-послед. Тя си жалеше за такъв син, а то е че дядо Господ си имал на ума. Само че... това им срящане и приказване насаме в тъмнините е май нечинливо нящо. Ех, ще им се тям, като на всички млади. Ама тя не трябва да ги оставя. Какво ще си помисли някой, ако ги види или чуе сега? Ами дядо и пък да ги завари! Не, не трябва да се оставят тъй насаме да се срящат. Не чини, неприлично е...

— Райке-е-е — извика кротко Младенчовица.

Райка и Ненко потръпнаха от това извикване и останаха като гръмнати. Те гледаха плахо и гузно, към дето се чу гласа, и не смееха да шукнат.

— Райке, мари! — викна по-силно Младенчовица.

— Тук съм, мамо, ида — се обади Райка като трапна и припна към майка си, а Ненко се мушна из буренака покрай плета като таралеж.

— Ами де се забави ома, Райке? Дядо ти се е прибрал, трябва да се слага вечеря, а теб те още нема. Какъв би тоя лук? Или заборава, че ще правиш салата.

— Заприказвахме се таме в бахцията с Пека Цановичина, та се записох и заборавах. Други път не ща вече да се записвам така, мамо.

— Ами що дири Пека Цановичина в бахцията?

— Изляла е да дири вадата, че щеле да наваждат нящо в градината си, зелето ли, пипера ли, не знам.

Райка гузно и смутено приказваше тая измислица. Тя се боеше, че майка ѝ е чула с кого е говорила. И беше се много променила в лицето. Ала в тъмнината нищо се не видеше.

Майка и се поусмихна на тия Райкини лъжи, ала не искаше сега да и каже, че е чула с кого приказва. Тя смяташе по на свободно време да стори това, когато и Райка е по-спокойна.

На другия ден времето бе дъждовно. Ратая дядов Славчов отиде на оран. Дядо Славчо излезе да му носи обяд, па остана при него. Райка бе седнала да шие кенета на ръкаве, а майка и предеше край нея на чекръка.

Като си приказваха за едно, за друго, Младенчовица, тъй някак издалеч, докара приказката и за снощната среща на Райка.

— Та с кого, каеш, приказваше снощи в бахчията? — запита тя.

— С Пека Цановичина, нали ти казах? — отвърна Райка, като се попричерви малко.

— С Пека ли? Ами аз чух един мъжки глас.

— Ах, мъжки глас, Пека беше, ами гласа и нали е малко по-дебел.

— Аз добре го чух. Познах го и кой е.

Райка наведе очи в земята и цяла се изчерви.

— Оня ден ти викаше, че не познаваш Ненко Крънъовчето. А пък снощи нали с него приказваше в бахчията? —
Младенчовица говореше с увереност — без насмешка и без раздразнение.

Райка, която бе потънала в земята от срам, изведнаж скокна и се фърли майци си в краката. Па зе, та и се призна во всичко.

Майка и не зе да я хока и да и се кара, ами полегичка, с кротост и с добром, зафана да я съди и поучава. Тя и каза, че така да се срящат мома и ергенин по тъмнините е нечинливо и срамотно нящо.

След това тя сама отвори приказка за Ненка и зе да фали неговата добрина и работливост. Тя докара, че и ней се много ще и много и се ревне да може да им стане Ненко зет. И надява се тя, че токо да я поиска Ненко, и дядо и ще пристане и ще я даде. Защото Ненко е харен момък, а дядо и е разумен човек и умее да цени хората. Само трябва да се пазят да не доде до неговите уши, че се срящат вечер по тъмнините!

Райка слушаше тия майчини си приказки и засрамено някак, па и с разтупкано от радост сърце. И на душата и ставаше леко и хубаво, неизказано хубаво. Тя се врече майци си, че

вече не ще да се сряща с Ненка в бахцията, че оттук нататък се ще се пази.

Една вечер по коситба, като диреха дядови Славчови повечко косаче, а пък ги немаше дип, Младенчовица подкани да повикат и Ненка. Дядо Славчо се съгласи и тоя час прати и за него. И Ненко се врече.

На другия ден още от рано Райкина майка зафана да готви и да стяга обяд и пладне за косачете. Тя всякога обичаше да приготи на работници хубавко и чистичко. Ала сега тя готвеше някак си не като за работници. Личеше, че тука някой скъп гостенин ще се гощава.

Райка шъташе и помагаше окол майка си. Ней беше много драго, като гледаше как заляга майка и хубаво да се отсрами пред Ненка. Да можеше да стане на ластовичка, тя би фръкнала на ливадата да изчурулика Ненку, какво готви сега майка и зарад него и как се мъчи да му се отсрами като... като на зет.

Вечерта Райка, обсукана и запретната, шъташе окол паралията — припкаше, носеше, отнасяше, както всякога си прави, кога имат гости или работници; само че сега беше повесела от други път, ала и повече се срамуваше и сапикасваше. Тя не погледваше към косачете, а още по-малко към Ненка: се пред себе си гледаше. Кога тръгнаха косачете да си отиват, Райка от вратата изпрати другите, както му е реда: “Идете си с Богом, чичо Панчо и чичо Цено” — каза тя. А за Ненка премълча, не му спомена името.

Кога бе влязла Райка да приготви дяду си за лягане, тя зачу да приказва той майци и на отвода: “Добър момък е тоя Ненко. Работи хубаво, без илле. Па е и мирен, и разумен. Не бръщолеве по много като други лудетини, ама като продума, каже нящо пътно, нящо за в работа. Хубаво чедо!”

Майка и нищо не рече. А Райки сърченцето затупа силно-силно, очите и засветиха от драгост и бузите и пламнаха.

След това зеха често да викат Ненка у дядови Славчови да им работи — било сами, било с воловете, ако ратая им не можеше нящо сам да свърши. И дядо Славчо се му се радваше и го фалеше.

XII

Дядо Славчо фалеше Ненка и заръчваше наистина да го викат, кога трябват работници, ала това той правеше, защото виждаше в Ненка един работен и паметен момък. А за друго нящо, за каквото си мислеше Младенчовица и за каквото си шушнеха и някои от комшийките, нему и през ум не минаваше. Защото мисълта на дяда Славча зарад късмета на унуката му беше насочена на друга страна.

Както му бе жадена тя, едничка за всичко, па и каквато му беше лична и хубава, у него отдавна още беше се зародила надежда, да може да я даде у някои по-добри, по-заможни

люде, та и тя да добрува и рахатува там, а и той да се сроди и сбере с по-предни хора...

“Що, санким, си мислеше той, че каквато е неговата унучка, па и той както не е един долен човек, могъл би да се сроди и с най-първия чорбаджия.”

Такъва бе мисълта и надеждата на дяда Славча за Райка — доста примамлива и малко нящо суетна мисъл, каквато е мисълта на всеки баща или деда, който има галена и хубава мома.

А тая му примамлива надежда бе зела май да се сбъдва — и да се сбъдва в най-крайното му очакване. Показал се бе вече на Райка най-хубавия късмет, за който той можеше да си помисли. Позакачен бе той от едно място и макар че още се двоумеше, то се вика, дал беше вече дума. И знаете ли от кое място? — От хаджи Донкови! Не от кое да е друго място, ами от най-първото в селото — от хаджи Донкови!

А познавате ли вие хаджи Донко? Знаете ли го какъв човек беше той и какво беше нящо? Кабил не е да не сте слушале зарад него. Че то къдя му не стигаше нему славата и де го не знаеха! По всичките наши села, до в Каменица и до в Камарци ли не щеш, по Панагюрище и по Церовските села ли не щеш, по Копривщица и по Карлово ли, дека ня, дека ня! Той беше пръв човек в наше село, пръв чорбаджия. Забитина му ставаше нему накраки... Кога идеше в касабата, агата го канеше да пият наедно кафето си. И пашата софишки, и той

го знаеше; и кога додеше по нашите места, се викаше и дядо хаджия да се допитва до него и го черпеше с шербет.

А защо всичко това? Защото дядо хаджия беше имотен, богат човек, беше такъв богат, какъвто аз не съм видвал, какъвто надали има нейде на друго място! Че само сухи пари, чисто злато и сребро, като имал, както ни приказваше баба хаджи Пондъовица, която заедно с него беше ходила на хаджилък, на'колко си делви — е-е-е такива, дето се туря в тях дренчова трошия — имал ги човека закопани, не знам де си! Ами един пълен сандък темесуци я си помислете, колко пари ще да лови! Па само това ли? Ами трите воденици и теповицата над селото чий са? — Хаджи Донкови! Синигеровата механа, Бързаковата фурна, налбатницата, хана, дето е на пазара, и дюкяните окол него чий са? — Хаджи Донкови, се хаджи Донкови. Ами пък къщи колко има! Колко огради и бостане! Ами мюлка му може ли се изходи?...

И ето на, затова беше прочут хаджи Донко; затова му ставаше забитина накраки, а пашата се допитваше до него; затова беше хаджи Донко един в селото и затова всеки се боеше от него и думата му се чуваше за всичко.

А инак да го погледнеш — нищо човечец. Срещнеш го на пътя — сгушил се, прегърбил се, заклатил се едва-едва с тояжка в ръка, на главата с един изтъркан фес, на гърба с дълга, синя някога, а сега избеляла аба, с чер поес, с дребьови шалваре, със скъсани иминии, обути на боси крака... И ако го не знаеш, иди речи, че това старище е такъв човек, дето с агата пие кафе. Ама я погледни след него — всеки му става накраки, всеки гледа път да му не мине, всеки

бърза “добър ден” или “помози Бог” да му каже още отдалеч. Защото това е дядо хаджия, а дядо хаджия не може да се не почита и не може да му се не чини икрам.

Макар че беше такъв прочут, такъв имотен, макар че казваше баба хаджи Пелагия, калугерката, че вов всичко село от дяда хаджия по-праведен човек немало, защото той най-рано ходел в черкова и най-хубаво се кръсти, ала да си кажем правичката, дядо хаджия не беше добър човек.

Дядо хаджия даваше пари с файда; и даваше всекиму, комуто потрябват. Ала всякога той така си обвъръзваше работата с темесука, щото ако си зел три-четеристотин гроша, след две-три годин, немаш ли да ги заплатиш, токо виж, че ти присвоил най-хубавата нива, продал ти воловете, та па и къщата ти зима тъй за кеф и не те и гледа, че децата ти остават гладни и голи на улицата. Чичо Салчо, който беше нящо като калаузин на хаджи Донко, казваше често, че дядо хаджия, като давал пари с файда, правил хаир на сиромашта. Така си мислеха и други някои добродушни хорица, дето не беха му яле попарата. Добър хаир, наистина!

Не, не беше харен човек хаджи Донко. И макар че всички хора еднакво му се боеха и в очите му се кланяха и го почитаха като Господа, ама зади него колцина-колцина го кълнеха и хулеха, и наричаха го антихрист, и изедник, и всякак!

Дядо хаджия имаше син ергенин. Викаха го Димо. Той беше останал един у дядови хаджиови от троица сина. Най-

големия одавна беше забягнал нанякъде, да се избави от домашните тежки работи и от бащините си лоши думи. И дядо хаджия не се и обърна да го подири и да види къде е или да попита за него. Той и заборава биля, че е имал още един син. Станчо, втория му син, не щя да земе това момиче, за което искаше баща му да го ожени, и дядо хаджия го наби и изпъди. И загуби се и той нанякъде. Па след две години се завърна, ожени се за друго момиче, за онова, дето още по-напред го либеше, и си направи къща на другия край на селото, дето си живееше, чегато не е ни бил хаджи Донков син. Баща му не искаше и да го знае. Само баба хаджийка походваше у тях, скришом, да ги повиди и да се порадва на унучката си. Дъщерята дядова хаджиява отиде у хаджи Стефанови за средния му син. Там тя скара и смрази братето помежду им, биеше свекърва си, па и свекър си биля не слушаше — такъва бе посиленa. Най-после хаджи Стефан я изпъди с мъжа ѝ и те отидоха да живеят в една хаджи Донкова къща.

И тъй при дяда хаджия остана само най-малкия му син — Димо. Той видеше, че дъртака — както го наричаше — скоро ще умре и напoкoн всичко ще може да прибере в своите ръце, стига само, дорде е още жив, някак да го не разсърди, та и него да изпъди като бая му. И той намисли, както и да е, довреме да преклони лудата си глава и да гледа всякак да угажда на стареца и да го слуша. Па напoкoн... напoкoн ще се заваса и зарад сега. Така и зафана да прави. Скришом пие, лудува, върши що иска, а пред баща си мирен като божа кравица, работен до немай-къдя, се в очите го гледа и всичко бърза да направи по угодата му. И дядо хаджия си пие кафенцето и си дума самодоволно: “Тоя ще да излезе чивяк, а то оние хаймани да ги не е и имало да ми хаят хляба!”

Дядо Славчо и дядо хаджи Донко одавна се погаждаха и много си дружеха. Някога, на млади години, те беха ходиле заедно на Света гора. И оттогава си викаха се “побратиме”. Те често се събираха да си пият наедно греяната ракийка у дядови Славчови. Че дядо Славчо беше много мераклия на греяната ракия.

Дядо Славчо тачеше и почиташе дяда хаджия, защото беше чорбаджия, пръв човек в селото. Самичек дядо Славчо беше прав и честен човек. Никому не искаше ни една пара, ни едно зърно нящо да изеде. Ала в своето простодушие той вярваше, че и всичките други хора са такива като него. Нему не даваше сърце да помисли за някого, че е лош човек. А пък за такъв голям и на почит човек като дяда хаджия той никога не можеше да си помисли нящо лошо, той никога не можеше да допусне, че не е харен. Наистина, и той бе слушал много лоши и нечинливи работи за дяда хаджия, за неговите кривини и изедбини, ама не обръщаше дип внимание на тях. “Ех, завиждат му на имотността, и на първенството му завиждат, затова думат така” — си рече някога. А повечето пъти и нищо не вика. Имотността и славата на хаджи Донка затуляха в очите на дяда Славча всичките негови лошавини.

А дядо хаджия обичаше дяда Славча, защото дядо Славчо беше набожен като него, беше разговорлив и сложен — вървеше му по гайдата и на всичко му климеше с глава. Обичаше го и затова още, че донейде бе му еш и откъм имотство. Е, зер, дядо хаджия, като всеки имотен човек, търсеше си еша.

А пък откак дяду хаджию бе стигнал Димо за годяване, той и за друго още зе да се натърква окол дяда Славча и да се черпи с него. Нему беше паднало окото на дядовата Славчова унука. Един син имаше той да жени — тъй, по волята си, — искаше барем и невяста да намери, дето да им е прилика. А имаше ли в селото друго по-лично момиче от дядовата Славчова унука?

Та па и друго нящо мамеше дяда хаджия. Той беше догадлив човек. Знаеше, че дядо Славчо освен унуката си друга челед нема... А заран или ако не заран, други ден, си думаше дядо хаджия, той ще да се катури. Ей го на, че с едина крак вече е стъпил в гроба! И колко нящо още ще се притури след това към неговия имот! Тогава голямата нива на Драгушина ще се смеси с дядовата Славчова и ще стане цели четиресе рала. А на Бялата чешма, като земе и на Доко Гарвана ливадата за стотя и двайсе гроша, ще я смеси с дядовата Славчова и с тая, дето полани я зе от Ненчо Трътата, и таман седемнайсе или осемнайсе косички ще стане. Ама и хубаво ли ще бъде тогава, я? Ех, колко хубаво!... И той си търкаше ръцете от радост при тая мисъл и гледаше как по-скоро да подкара работата наред.

Един път, това беше на връх свети Харалампия — същата година, в която по-напокон се срещнаха и запознаха Райка и Ненко, — дядо Славчо и дядо хаджия след черкова беха седнале у дядо Славчови в собата окол мангала и си приказваха за това, за онова. Приказваха си за чумата, дето я беха видяле изписана в черкова на куната, че я държи свети Харалампия вързана за шията като куче; за забитина, когото срещнаха край конака; за беглика и за други такива техни работи. А на мангала в едно тъй средно джезвенце, дето

сбира нящо окол два педесетника, се грееше заарска ракия с мед.

Дорде си приказваха те, в собата влезе Райка, возсукана и запретната. Тя донесе на една хубава, разлата паничка сурав пресол, хубаво измит, жлът като смин, нарязан на едни парчета и посипан отгоре с червен пипер, и го остави на пресланото скемле, дето стоеше пред тях.

Дядо Славчо зе джезвето от жарта, поотърси му пепелта о перваза на мангала, па наля в чашката, сложена на скемлето, и подаде дяду хаджию.

Дядо хаджия си зе с два пръста едно резне пресол, лапна го наведнаж, па изгледа хубавенце Райка, която в това време излизаше из вратата. После зе чашката, погледа я малко издалеч, погледна в тавана и: — “Ха наздраве, побратиме! Днешния свети Харалампия да е на помощ!” — рече и гаврътна чашката.

— Сладко ти, дядо хаджия! — През последните две-три години дядо Славчо, от почит към дяда хаджия, не му думаше вече “побратиме”, както отнапреди, ами “дядо хаджия”.

— Сполай ти, побратиме. Хубава ракийка! — И дядо хаджия си отри устата и мустаките и се облиза. Па се поогледа наокол, погледна дяда Славча в очите и дорече: — Ама и хубава унучка имаш, побратиме. Да ти е жива!

— Ех, дядо хаджия, сполай на Бога! Даде ми Господ и това на старо време да му се радвам.

— Харно, харно, побратиме. Нека ти я поживи Господ. Па ако е късмет, може и сватове да станем, а?

— Сватове ли? Хе-хе-е — каза дядо Славчо, като се поухили.
— Ако е късмет, защо да не може, дядо хаджия? Нека да поотрасте, че е още малка, па вече, както е рекал Господ. Ха, наздраве, дядо хаджия! — И дядо Славчо префърли чашката.

— Така, така зер, както е рекал Господ. Ама и хубаво ще бъде. Да ти е сладко, побратиме!

— Ами знаеш ли, дядо хаджия, сеното колко е поскъпяло? — зафана дядо Славчо, откак помълчаха малко. — Оня ден Ганчо Лучкин продал на Венка Синигера по осемнайсе пари оката.

— По осемнайсе пари? Я го гледай ти него, безбожника н'едни! По осемнайсе пари! Ха, наздраве, побратиме. — И дядо хаджия дигна пак чашката. А дорде я гавръташе, той си мислеше и пресмяташе на ума, заран, като доде Златан Пройки да зима сяно, от двайсе пари по-доле да му не дава.

Те се записаха с други приказки и не сетиха, кога се свърши ракийката. След това дядо хаджия стана, зе си тояжката и си

тръгна. Дядо Славчо го изпрати до вратника, па се върна, седна край мангала и остана да мисли. Дядовите хаджиови думи зеха да го чоплят. Той обичаше унуката си, много я обичаше! И щеше му се да и излезе добър късмет, да иде у добри, у имотни хора. Минавало му бе през ума и за хаджи Донкови, ама така само, покрай другите мисли. А истински да очаква такъво нещо той не смееше. И сега ето че дядо хаджия самичек му загатва и го закача за това нещо. Не други някой, ами хаджи Донко! И неговата Райка да стане хаджи Донкова снаха! Наистина, дядовия хаджiov ергенин той не знаеше добре. Видвал го беше ей тъй, по пътя, като прибира вечер биволиците или като кара боклук с ратая: един снажен, с големи очи и със засукани мустаки, отворен и приказлив. По-отблизо не го познаваше. Ама нали е хаджи Донков син — това му стигаше! “Че дали ще би пък и това нещо — да станат сватовес хаджи Донкови?” — си каза той и зарадван, и замислен.

Веднаж, кога дядо Славчо и дядо хаджия беха самички в едно кюшенце на механата, с педесетничето пред тях, и си приказваха за едно, за друго, дядо хаджия токо подметна:

— Да се свърши веднаж кърската работа, побратиме, да мине и Димитровден, таман и сладкото вино да се поустои, па като ще направим една сватба — за чудо и приказ! А!

— Ако е рекал Господ, ще направим, дядо хаджия, само здраве да е — отвърна дядо Славчо, ухилен и погъделичкан от това ново закачане.

И оттогава, беха ли малко кефлие, се си викаха един другиму “свате”.

Ето защо дядо Славчо коткаше и фалеше сега Ненка не като човек, който има стигнала мома, ами само като такъв, който цени и обича добрия и работния момък. А Райка и майка ѝ, които нищо не знаеха, си тълкуваха това другояче. И Райка токо се фалеше Ненку, кога какво е рекал дядо ѝ за него. Радваха се те и двамата и надяваха се, че токо да прати Ненко да подумат дяду Славчу, и всичко е свършено. — “Ех, нека си мине свети Димитрия, тапа тогава, Райке”... — речеше Ненко и не доречеше го. Те и двамата замираха от едно и също сладко и омайно чувство.

XIII

Доде Голяма Богородица. Тоя ден всичките Ненкови роди беха се събрали на гости у уйчови му Димови — всичките му лели, и нани, и баби, и уйчове. Най-голямото момиче на уйчови му викаха Мика и имаха тоя празник нящо като служба. Леля му бе послала в собата най-големите и най-нови черги. През средата надлъж бе послана една хубава стилка, а наокол беха наредени шарени възглавници. Гостето беха насядали на трапеза — мъжете на една страна и жените на друга. На челото бе седнал дядо Проучо — уйча на Ненковата майка и на лелите му. Уйчо му Димо и той бе седнал на трапезата. А Ненко стоеше прав и припикаше за това, за онова — шеташе и той заедно с леля си Гана и с момичетата ѝ.

Отворила се бе приказка за фасула, че тая година не щяло да го има бол, и за кукуруза, че бил останал по-слаб.

Дорде приказваха за това, момичетата наредиха по трапезата няколко паничета с квасено мляко, натуряха пред всякиго лъжици, а леля му Гана покани гостето да си гребнат млехце, та да им се пине и ракийка. Ненко извади из раклата един голям палур, подаде го дяду си Пройчу и го покани да си сръбне и да го пусне нататък.

Дядо Пройчо пое палура, дигна го докъдя устата си, поизгледа го и:

— Ха наздраве! — каже. — Днешната света Богородица да е на помощ. Па догодина по това време да ни черпи пък млада невяста, а, Ненко? — И той зафана да църка от палура.

— У-у, защо чак догодина, уйче? — подзе леля му Стойка. — По-скоро, по-скоро! Тая година още давно ни служи млада невяста! Нема ще седи още така самотен?

— Тая година ами. Нема за това му огледваме от толкова време момиче? — говореше нана му Стрезовица. — Знаеш ли какво момиче ти съм харесала, Ненко?

— Ами че кажи и нам де, та да знаем и ние — се обади леля му Гана, като приносеше още паничета с квасено мляко.

— Ех, налучете! Едно наше комшийче. Ама пък какво е чедо? Нема изказ! И хубавко, и хрисимо, и работно...

— Да не е Крайовичиното момиче?

— Крайовичиното — остави го него. То е жива изгора. Ами на Деловица Петрина — знаете ли го?

— Ех, па и хубаво момиче си му намерила, како Стрезовице! Нема какво да ти се хорати.

— Ами пък аз, да знаеш, какво момиче ти съм намерила, Ненко — зафана стрина му Вътовица. — И направила съм работата вече биля! Ама и каква ще да сте си прилика, като два стръка иглика, дето го речат! Знаеш ли там в улицата Гаврилица Черньова? Знаеш ли момичето и, Бонка? Искан да го не знаеш? Че то е едно на хорото. Ти речи само, стрини, и всичко е готово, всичко е вече думано.

— Слушаш ли, Ненко? — подзе леля му Цона, сестра на баща му. — Кажи и ти нещо де? Кажи си, харесват ли ти се тие момичета? Виш, и двете не са за изфръгане. Теб кое се по харесва? Или ти си си огледал друго някое момиче, а? Кажи ни, та да знаем барем всинца де.

— Кажи, кажи, нани. Сега, таман сме се тъй събрале, хайде барем да я сторим някаква.

— Ех, че както речете вие — проговори малко засрамено Ненко, — както речете вие, аз не знам.

— Ние рекохме вече — зафана дядо Пройчо. — Речи сега пък ти: “там и там, дядо Пройчо или бабо Джуровице!” — и баба ти Джуровица си знае, какво да прави.

— Така, така, синко — пое баба Джуровица. — Ти си кажи, кое момиче си си харесал, па на мен остави работата.

— Аз не съм харесал ни едно момиче — пак тъй засрамено, ала и малко усмихнато продума Ненко. — Още не му е времето за това нящо. Нека да спечела и да си натъкма, щото трябва, па тогава ще му мислим.

— Ех, хубава работа! — зафана стрина му Вътовица. — Аз се надеях за Мала Богородица давно се поразвеселим, а той какво зел да ми казва. Ами че какво искаш да печелиш още и да готвиш? Уред, ако не си още приготвил? И аз бех думала там за вярно, че след света Богородица ще закачим работата.

— Их, пък вие какви сте го узориле! — подзе леля му Стойка, Донкина майка. — Искате сега тука на трапезата да земе и да ви каже: “Това и това момиче съм си харесал, идете ми го искайте.” Не видите ли, че го е срам като мома? Нека ние с него насамо си поприкажем и ще видите, какво ще сторим. Аз знам дека са му остале очите, нали, Ненко?

Ненко не рече нищо. А леля му Стойка наистина знаеше, де му са останале очите, защото Донка не криеше от нея нищо.

На трапезата момичетата беха вдигнале вече празните паничета с квасеното мляко и беха наредили други паничета с пилешка чорба. Дядо Пройчо се прекръсти три пъти, след него и другите, и всички зафанаха да премятат лъжиците с вкусната чорба. Жените заприказваха, кои са се годиле и кои ще се годяват до наесен, а мъжете се захоратиха за даването и за рабушчия.

В неделя след света Богородица Ненко обедва у лелини си Стойкини. След обяда, откак си излезе уйчо му и откак леля му отпрати нанякъде Донка и децата, Ненко и леля му си поприказваха насамо за работата, за която се отвори дума на света Богородица у уйчови му.

Ненко изказа пред леля си всичкото, от край до край: и как я е харесал той, и как са се обикнале, и какво казва майка ѝ, и как го фалил дядо ѝ, и всичко. Па я замоли да му каже, какво да прави.

— Казването му е това, лели. Нали сте си се харесале с момичето, нали ти се радват хората, да се не изпуска това нящо. Такова момиче, такова и хрисимо, и разумно, и работно, па и от добри хора, да си кажем правичката, нема друго в селото. Дядо Славчо, и той е един в селото и по добрината си, и инак. Па и майка ѝ, и тя е първа умница, и мурафетлийка, и сладкодумна. Аз одавна знам твойто оно и се радвам, ама се ми е било омисъл зарад дяда Славча: той

какво ли ще рече. Защото той, — ех, добър човек е инак, — ама се е и малко тежичек. А то е, че и той такава... Ех, то се види, че така е наредил дядо Господ.

През неделята най-напред женски си прехоратиха лелите и наните Ненкови; та па се преговориха и с мъжете, препитаха се, пресметнаха. Ненко им показва двете махмудии и ирмилиците, дето ги бе приготвил за годявката, показва им новите ентешета и подновените майчини си сребърни чопразе, които беше позлатил, и всички рекоха, че може вече да се зафане работата. Колкото за момичето, всички беха на един ум с леля му Стойка. Само на стрина му Вътовича не се вярваше, че дядо Славчо ще даде жадената си унука на едно сираче. Ала другите надвиха.

XIV

На свети Симон заранта ранко, токо-що бе пуснала черкова, баба Джуровича полека-лека, с тояжка в ръка, се домъкна до дядови Славчови и от вратника още извика:

— Невясто Младенчовиче, невясто Младенчовиче, имате ли куче?

— Нема, нема куче, токо, ела вляз — се обади от отвода Райка. Тя се сети защо иде баба Джуровича — Ненко бе и казал. Затова и весело някак, ала и със страх и потръпване тя посрещна баба Джуровича и я въведе в собата. След това, дорде седя баба Джуровича в собата, тя се в къщи стоеше и

повече окол вратата се навърташе, дано чуе що ли ще каже дядо и. Тя хем вярваше, че той ще даде дума, хем се боеше от нящо и трепереше.

— Добр'утро ти, невясто Младенчовице! За много годин свети Симон! — подфана баба Джуровица, като влезе в собата.

— Добре дошла, стрино Джуровице! И теб за много годин! Че ка'ли е било това, та си ни сайдисала и наз да ни споходиш?

— Ех, невясто, грухнала съм вече, не мога; а то какво си обичах аз да си пойда и тук, и там! Малко ли дохождах и у вас едно време? Ама сега вече запрях, не ходи ми се... Озаран видях в черкова бае Славча. Чакай, рекох си, да ида днеска да ги повида що чинат: одавна не съм ги спохождала. Ама едва додох, невясто, запряла съм, не мога.

— Ела, ела поседни, стрино Джуровице, та си почини, а то старост нали е... Сполай ти, че не си ни заборавила. Ами още що чините? Какво си правите? Вашите как са? Невястата ви здрава ли е?

— Здрава е, здрава, невясто Младенчовице, всинца сме здрави. Сполай и на света Богородица и на днешния свети Симон.

— Ами унуките как са? Припкат ли? Ех, знам аз колко си ги обичаш ти и как им се радваш!

— Искало да им се не радвам, невясто... Ах, ей го и бае Славчо... таман щех да попитам за него, дека е. Що чиниш, бае Славчо?

Дядо Славчо идеше от другия двор, дето наряддаше ратая да порийне и да очисти под саите и в оборете.

— А-а, гостенка сме имале! Добря дошла, добря дошла, бабо Джуровице! — Дядо Славчо беше май по-стар от нея, ама и викаше “бабо Джуровице”, защото му седеше нечинливо, да и вика само Джуровице.

— Добря теб заварила, бае Славчо, за много ти годин свети Симон, — каза баба Джуровица, като постана малко от икрам към дяда Славча.

— И теб за много годин, бабо Джуровице — отвърна дядо Славчо, като сядаше и той близо до баба Джуровица.

— Рекох да дода да ви повида — зафана пак баба Джуровица, като се сложи на възглавницата. — Ами ти още какво си правиш, бае Славчо? Можеш ли, можеш ли?

— Ех, можа и аз! Крепа се уж още, колко за очи. А то какво, запрял съм се вече. И се повече запирам. Сега едва изкайратих, дорде се прибра и извърше заерето. А пък трябва да се припка, бабо Джуровице, навсякъде трябва да

се припка, че без припкане нищо не може. Не знам какво ще се прави, бабо Джуровице, като ни не бива вече?

— Ех, глей си работа, бае Славчо. Ти още си скачаш като момче. Нали те гледам оня ден, като отваждаш на кукуруза, от ратая по-бързо вървиш. Тапа си думам на ума: “Виш, дядо Господ как си знае какво прави — някому дал на старост челед, да го гледа, пък някому дал здраве и сила като на млад, да си върши и припка самичек.” А аз грухнах, бае Славчо, не можа. Вчера съм отишла у наш Ненко да го повода, какво ми прави, та па не можа пък да си ида. “Ха, остани, бабо, у нас, казва, че аз съм самичек, та да си ми дружинка. Се в буджака, вика, ще те държа. За нищо, вика, нема да се грижиш. Само остани.” А пък аз се смея и му думам: “Не съм ти аз тебе за дружинка, баби. Теб аз ще ти намера друга дружинка!” И той се смее. “Намери, вика, де.” “Ще ти намера, викам; чакай да видиш, как ще ти намера.” Той ми е мен, Ненко, като син, бае Славчо. Аз си го обичам като мойте дядца, защото е много разумен и кротък, и работлив.

— Работлив е, зер, много е работлив момък — продума дядо Славчо. — Аз го знам. Той често ми поработва. Без илле работи. И разумен е.

— Тапа е и достижен, бае Славчо. И от баща му остана коджа мюлчец, па и той си прикупна коджа. Педесе кръстци беше намерил сега — ченица като жълтица. Тапа и добитък си има, и овце му завъди Господ — сега има нящо четиресепедесе с шилетата. От всичко си има, бае Славчо. Къщата му е пълна с всичко: и бакър си има повечко, и постилки нови си

направи, и черги, и възглавници, и плъст нова — всичко, всичко си е натъкмил, бае Славчо.

— Хубаво, хубаво, бабо Джуровице. Нека се ударя и да приноси, дядо Господ ще му наспори още повече. Ами доносите, та послужете баба си Джуровица една ракийка, де! Я гледай, нема искате се да ви подканям? Райке, де си?

Райка влезе, зе от полицата юзеничето и малката чашка, па като зафана от дяда си най-напред, чашка по чашка, изреди ги по три пъти. Баба Джуровица, дорде пинваше, пофали Райка, благослови я да остарее от нея повече, па се към Ненка завърташе приказките. Откак ги преслужи, Райка остави юзеничето и чашката пак на полицата и си излезе.

След нея в собата се замълчаха, като че де прянос минува, както го речат. Баби Джуровици чегато и беше нящо в устата да го каже, па се чудеше как да зафане. Дядо Славчо пък сякаш не се сящаше какво е това нящо, и чакаше по-скоро да го каже. А Младенчовица, седнала пред прозореца, дето режеше кромид лук и магданоз в едно разлато паниче, тръпнеше цяла: с нетърпение чакаше и тя да се каже решителната дума.

Най-после баба Джуровица зина и малко по-нисичко продума:

— Ами знаеш ли аз защо съм дошла, бае Славчо?

— Ех, ти ще си кажеш защо си дошла, бабо Джуровице.

— Ти Ненка го познаваш хубаво, бае Славчо. Той ми е мен като син. От всичките си дяда аз го него най-обичам. Той се се фали с вас, бае Славчо. Аз рекох да попитам... ех, то ваша Райка — нека ви е жива да и се радвате — тя ви е като оно... Мен ми заръча Ненко да попитам, бае Славчо, дали щеш му да унучката си, та да прати годежници... Той е сираче, бае Славчо, ама ти го знаеш хубавенце, че то е момче за една хубост, па е и достижно... Аз рекох само да попитам, бае Славчо, а то напokon...

— Райка ли? — зафана дядо Славчо спокойно. Той се не изненада от това, дето го каза баба Джуровица, защото от приказките и бе се досетил защо е дошла. — То момчето е добро, бабо Джуровице. Аз го много харесвам и се го съм фалил досега. Дал бих му Райка, защо не — такова хрисимо момче. Ама Райка ни е още малка, бабо Джуровице. Не ни е още за даване. Така да му кажеш, Ненку, бабо Джуровице: не ни е за даване Райка.

Баба Джуровица, която бе много опитна и усетлива в тие работи, разбра тоя час, че дядо Славчо и отказва. И сякаш със студена вода я поляха — тъй се снижа! Напредната и приказливост и сладкодумство чегато се денаха някъде. Тя се и засрами, и яд я фана — изедя я нея и на дяда Славча, и на Ненка, па и на нея си.

— Така зер, и аз му така думах — зафана тя с един престорено унизлив и малко нажален глас. — Тя е още

малка, му думам. Не им е още за даване, че тя им е едничка, му думам. Тапа и не сме ние за там, му думам. Вредни ли сме ние да тропаме на дядовите Славчови врата? А той: “Иди, та иди!” Ех, и аз какво да му права? Не можах да му разтура хатъра и додох. Ех, то...

— Нема нищо, бабо Джуровице, нема нищо, ако си — я пресече дядо Славчо — Не е ни грехота, ни срамота да попита чивяк. А аз бих му я дал Райка, ами така — малка е още. Ех, намери ще си той на друго място. А такова момче, право, нема друго в селото. И завчера хоратехме за него с бае Груя. “Това момче, казва, е злато!”

— Ех, добро е момчето, ама не сме за вас. Е, че вашето момиче е още малко. Ха остай с Богом, бае Славчо, остай с Богом, невясто Младенчовице.

— Ходи с Богом, бабо Джуровице. Па така му кажи. То нема нищо от питането.

Младенчовица изпрати баба Джуровица до вълка. Ней се много искаше да и каже нящо и — ха, да зине, па си пък премълча. Рече и само: “Носи много здраве на вашите.”

Баба Джуровица си излезе с наведена глава и като посланена. Тя излъга пред дядо Славча, че тъй и тъй е думала Ненку. Напротив, Ненку тя се фалеше, че токо да продума, и дядо Славчо ще се съгласи. Тя вярваше на своя мурафет — да превръща и най-коравите сърца. Колко

годявки бе направила тя дотогава! И ниде не са я върнале. На какви халосани тя е намирала момичета като петрови ябълки! А за Ненка — такъв личен и харен ергенин — тя не можеше и да си помисли, че щат и затвори вратата някъде, па било то и у Славчо Крушака. Ала... дядо Славчо е че и затвори вратата. Нейния префален мурафет остана посрамен. И страшно беше я и яд, и срам. Първи път тя се връщаше с празни ръце!

XV

Райка, щом чу отговора на дяда си отзади вратата, дето подслушваше, токо и притъмня отведнаж на очите, припадна и и, без да сети как, спусна се в киляра, тръшна се връз ковчега, над който беха нажитени чергите и възглавниците, и захълца със задавен плач.

Младенчовица и тя от думите на свекър си остана като гръмната — така бе неочакван и зарад нея тоя отказ. Като изпрати баба Джуровица, тя се върна пак в собата, седна до прозореца пред паничето с лука и магданоза и само ги гледаше, без да пофане нящо. Дядо Славчо си седеше пак на напредното място. И той, и тя мълчеха. Младенчовица се бореше в себе си дали да продума на свекър си, да му каже това, което я мъчеше, или да му не продумва. Най-последна надви онова, дето и викаше да продума.

— Тате — зафана тя боязливо, — ами като казваш самичек, че момчето е такова добро и разумно, каквото нема друго в селото, защо му не дадем Райка? Тя не е дип малка — таман

си е вече мома. Нейните еранки годяват. На, на Гочковица Чепишката момичето е май два месеца по-малко от Райко, па до неделя ще да му е и сватбата. Колкото за приготвяване, нали всичко сме и приготвили?

— Не е, ти не знаеш, невясто. Райка е още малка.

— Ами ако мислиш пък, че е малка, барем да беше рекъл баби Джуровици да каже Ненку да почака — половин година ли още, година ли, колкото речеш, а не да и отказваме така. Защо да пропускаме такова харно момче? Тапа и Райка...

— Ех, невясто — пресече я дядо Славчо, — аджемия си ти още, не сящаш се. А баща ти разбира какво прави и защо е Райка още малка! Знаеш ли ти хаджи Донко, чорбаджията? Знаеш ли защо подхожда той често у нас? Знаеш ли, че той има син ергенин? Мълчи сега! Тя работата е май сдумана. — И дядо Славчо стана и излезе.

Младенчовица остана да гледа след него едно чудно тъй е, като захласната. Не знаеше тя какво и стана от последните думи на дядо Славча: дали се зарадва, или се уплаши. Тя се свести само, като сети в прегръдките си други разтупкани гърди и по бузите си чужди сълзи.

— Ох, Божичко! Ами сега, мамо? Ами сега? — викаше със задавен глас Райка. — Кажи ми сега, какво ще права? Защо не подума и ти мари, мамо? Защо не помогна? Божичко, ами сега какво ще права? И Ненко какво ще да стори? Защо му

праща хабер да си дири друга, кога и самичек казва, че като него нема други ергенин? Кажи ми мари, мамо, какво ще права сега?

— Недей плака, чедо! Недей ми се кахъри! Тя света Богородичка давно му обърне сърцето. Той ще да омекне, ти недей се топи, пиленце. Той вика сега за у хаджи Донкови, ама аз...

— У хаджи Донкови ли? — стреснато я прекъсна Райка и остана да я гледа вторачено.

— За там бил удумал той — поясни майка ѝ. — Ама хаджи Донковия син...

— Не ща, не ща — прекъсна я Райка, като се посъвзе. — Не у хаджи Донкови, ами и на царския син да ме дава, пак не ща. Мен Ненко си ми е по-добър и от хаджи Донковия син, и от всичко. Аз ще му кажа дяду... Мен не ме е страх, макар че ми е деда... Ще му кажа, че не ща да ида у хаджи Донкови, ниде не ща да ида. Ненко си искам аз, така ще му кажа. Нека ме бие, нека ме утрепе, ама не ща друго!...

— У-у не думай така за дядо си, чедо! Нема затова те толкова обича, та ще вземе да те бие и да те трепа? Че той за твое добро ради, пиле. Ти не бива да му се сърдиш, че е грехота. Днеска ако дума така, той го дума, защото го мисли за по-добро. Заран пък ще да види, че Ненко е най-харен за нас, и ще му даде дума. Аз ще му кажа да те не дава у хаджи

Донкови, у тоя изедник. Той се е полъгал по имота му, а не види сина му какъв е чапкънин и пияница. Ти се не грижи, мами. Дядо Господ и света Богородица ще обърнат всичко на добро.

Така раздумваше Младенчовица своята жадена Райка. Ала Райка се не можеше да се отпусне и успокои.

Тежък камък падна Райки на сърцето и не и даваше мира ни един час... Ами ако си остане дядо и на неговата? Ако рече да я даде у хаджи Донкови? Тогава? Ех, добре, тя не ще да пристане, тя ще му каже, че иска да я даде Ненку. Ами ако той рече: "Ти не знаеш, мълчи там!" — какво ще му стори тя? Той и е деда. Майка и казва, че е грехота да го не слуша и да му се сърди. Та и може ли да го не послуша? Ами пък какво ще прави без Ненка? И той какво ще прави без нея?... Дали ще земе друга?... Не, той никога не ще да земе друга — тя му знае сърцето. Ами какво ще пък да стори?... И тя как ще да живее у хаджи Донкови? Майка и казва, че хаджи Донко е изедник и не знам какъв си, че син му... Ами какво ще да прави тогава у тие хора? И какъв ще да е тоя неин живот?... "Боже, Боже мой! — си думаше тя с болка на душата. — Ако си рекъл да се не съберем с Ненка, по-добре земи ми живота!"

Такива грозни и черни мисли се въртеха из главата на Райка и посланиха те нейното разцъфтяно и весело лице. Посърна и уключна Райка, стана замислена и кахърна.

И седеше и се, като че е нещо крива, нещо виновна пред Ненка, затова се срамуваше и да се срещне с него. Та не знаеше и какво да му казва и разправя, като се видят.

Първите вечери тя си седеше повече в градинката над прецъфтелите цветенца и си ронеше ония бистри сълзи като порой. Майка и се мъчеше да я утешава. Ала нищо не можеше да утеши и успокои Райка.

Та и сама майка и бе кахърна и угрижена. И колкото знаеше за хаджи Донка и за неговия поразеник ергенин, от няколко дни, кой знае как се случи, та се наслуша още два пъти повече. И тръпки я побиваха, като си помислеше, че нейното жадено чедо може да иде у такива лоши хора! “Да им се не види и имането им, и всичкото им! — си думаше тя. — Не давам си аз детето там, па макар да знам, че със злато ще го обсипат!”

Един ден тя му намери реда, та полека, издалеч-издалеч, разправи на свекър си всичко: и как се либят Райка и Ненко, и как плаче сега Райка, и какво приказват хората за хаджи Донка и за сина му.

Дядо Славчо изпърво я погледна накриво. После и се скара защо е оставяла Райка да се сряща с Ненка. А като зафана тя да му разправя за хаджи Донка, той и каза малко сопнато, че това не е нейна работа — тя да си гледа огъня и въртеното. Та па малко по малко пък омекна, позамисли се и дорде приказваше напokon Младенчовица, се мълчеше и

слушаше. Па отведнаж токо стана, въздъхна и излезе, без да дочака да се доизкаже Младенчовица.

А Ненко, клетника! Той се смая, като му разправи баба Джуровица каква е работата. Изпърво си помисли, че може да е истина това, дето го е казал дядо Славчо за Райка — че била още малка. “Ех, ако е малка сега, аз пък ще я почакам” — каза той баби Джуровици. Ала като му разясни баба Джуровица, че той е рекъл така само да му не откаже дип направо в очите, как напokon той си е казал правичката, че Райка не е за него, ами да си дири друго момиче — тогава Ненко вече не знаеше какво стана с него. На очите му притъмня-притъмня, като че да са го ударили в главата с нящо тежко.

— Видиш ли? Нали ти казах аз тебе, хич и да не прашаш там? — викаше стрина му Вътовица. — Да беше пратил, дето ти думам, у Гавриличини, досега да е свършена работата. И да знаеш барем, че ще ти се радват хората.

— Ех мари, како Вътовице, оде да знае чивяк? — думаше леля му Стойка. — Нали и дядо Славчо се гледа харен и тъй се е фалил с Ненка, знам ли? Рекохме, белким ще стане работата. Момичето — то не иска и приказка. Па и с Ненка тие са се харесале. А и лошо ли щеше да е? Нали за най-добро го мислехме там. Ех, а то е че не било късмет. Щом не би там, ще му видим сега пък на друго място. Може белким и у вашата комшийка да е речено, нали, Ненко?

— Ех, лельо, мълчи, не ми приказвай така. Ти ми знаеш всичкото. Ако не е там, ниде нема да бъде! — каза Ненко развълнувано и въздъхна издълбоко.

— У-у, недей дума така, лели. Нема ще се утрепем сега? Ех, хубаво беше там, знам го, ама е че, на... какво ще му сториш? Ти си не туряй мерак, лели. Ней ще се белким и по-добро, ако не у стринината ти комшийка, а то пък на друго място. Мигар са се свършили момичетата из селото? Че дето да потропаме, ще ни отворат нам!

— Така е, лельо, ама за мен не е така. Мойто сърце е вече откъснато. И не може ни дума да става за друга.

Отидоха си роднините. Остана Ненко самичек в къщи. Той седи като замаян. И се една мисъл се върти в главата му: “Защо сега дядо Славчо да му откаже?” Спомня си как той му се е радвал и как го е коткал и нагаждал досега, как се е фалил с него пред Райкина майка и как по всичко личеше, че от първа дума ще се съгласи. А сега тъй да стори! Защо? Мисли Ненко и не може да си обясни това. Да го е отритнал тъй дядо Славчо, защото е сираче и сиромашко чедо — не му се вярва. Ненко знае, че дядо Славчо не е такъв човек; той знае и вярва, че по-умен и по-добър от дяда Славча в селото нема. А дядо Славчо го хубаве познава, какъв е и що може той и затова никога не ще да гледа на голям род и на богатство. “Тогава защо му отказва?” Тая мисъл измъчва Ненка и не го оставя на мира.

Вечерта той обиколи къдя чешмата. Обиколи и окол дядовата Славчова бахчия. Райка я нeмаше никаква. Той почака, почака, повъртя се там из дола, па с клюмнала глава и още повече ухахърен, върна се дома си и седна пред къщи на пезула. Него го фана още повече мерак защо пък и Райка да не излезе да се видят и да му разправи, как и за какво това тъй да стане. Тогава би му поолекнало. И знаял би що трябва да чини. Ами сега?

Леля му Гана доде да го раздумва и утешава. Ала той не иска и да знае: не беше кахъра му от тие, дето могат с думи и приказки да се разнесат.

И измени се Ненко след това. За малко време посърна и повяхна — да го не познаеш. И работата си без ред и без сърце зе да кара. Токо гледа вечер по-рано да се завърне, та да обиколи окол чешмата и окол бахцията дядова Славчова, дано види Райка. Ала Райка се я нема. Това още повече го съсипва. Прибере се той без сърце у дома, па седне вълка на пезула, подпре изморена глава с десна ръка, въздиша и мисли. Като му дотегне вече да седи вълка, прибере се в собата и без да вечера, легне уж да спи. Па се разтрупн, размисли и по цяла нощ не мигнува, ами се токо мята насам-нататък и токо въздиша.

XVI

Една вечер, три-четери деня след това, Ненко, като се прибра по-ранко от оран, излезе пак да пообиколи към

чешмата. Токо пред моста ей я насреща му и Райка — връща се от навода със стомна в една ръка и бял медник в другата.

Още отдалеч Ненко забележи, че тя се е много променила. Руменото и по-рано лице посърнало и отслабнало; а и равната и други път като топола снага сега малко е поприведена. Кога приближи към него, тя подигна наведените си очи и го погледна. Боже мой, какъв тъжен поглед! Напредния огън в очите и като че е загаснал. В тях личат следи от много плач. При тоя поглед Ненку сърцето се сви от тъга. Кога доде срещу Райка, Ненко помери да я спре... Не вода да и пие — не беше му сега за такъва слободия. Той искаше само да и каже нещо, няколко думици да и каже. И да чуе от нея защо всичко това така стана. И да я попита, защо е такъва посърнала. Ала отдоле покрай реката се зададоха двама възрастни мъже от тяхната махала. Стеснен от тие хора, той се не реши да спре Райка. Само я изгледа още веднаж с дълбок поглед, с който сякаш искаше да проникне в душата и и там да прочете онова, що очакваше да му каже тя с думи.

Райка, като съгледа отдалеч Ненка, сети, че сърцето и зе да се свива от мъка. Краката и като че се попрекосиха. И без да иска, очите и се премрежиха от влага. Кога бе вече по-близо до него, тя вдигна очи, та го погледна. И остана и тя поразена от голямата промена у него. Колко се е смахнал, клетника, и как е посърнал! Каква ли болка е и нему на душата! И това е се зарад нея! Кога се изравни с него, за миг Райка помисли да се спре. Искаше и се да му каже нещо, да се оправдае пред него, да му разправи, че тя не е крива за всичко това, което стана, и да го увери, че тя го още повече обича и че нейната болка не е по-малка от неговата. Искаше и се, ала тя не посмя да стори това: и свян я бе от хората, и страх я бе, да

не би никак да узнае за това дядо и. При разминуването си тя само фърли към Ненка изпод вежди още един поглед, в който се четеше и дълбока обич, и неизказана сърдечна мъка.

С тоя взаимен поглед Ненко и Райка наистина доста нящо си казаха. Ала в същото време те усетиха колко нящо им тежи на сърцето, и колко много има да си кажат. И в този същия миг те и двамата като че ли се наговориха, като че ли решиха, всеки за себе си, че трябва нейде да се видят, по-насаме, и то още днеска.

Райка, която по-рано се усящаше като гузна пред Ненка и се стесняваше да се срещне с него, сега, като се връщаше от навода с врязалия се дълбоко в сърцето и мил и тъжен образ на Ненка — отиваше си у дома с твърдата увереност, че още тази вечер тя ще се срещне с него. А и Ненко, като продължи пътя си към края, унесен в мисъл за натъжената и посърнала Райка и за оня пълен с обич и с мъка неин поглед, без да иска, изви към дола зад дядовата Славчова бахчия, уверен, че там той ще се види с нея.

Райка, щом сложи стомната в пруста и медника на водника, бързо подкладе огъня, закачи на веригата черно менче да възври вода, па грабна малката кошница, с която берат от бостана зеленчук, и излезе.

Вънка пред пезула майка и забръкваше кърмилото за кравите, които вече се прибраха, и готвеше се да ги дои.

— Турнах, мамо, да вара чорба. Дорде възври водата, ще ида да набера от бостана малко мерудия, чушки и патлъджане — някак гузно каза Райка.

— Иди, ама да се не забавиш — отвърна майка ѝ, като отиваше към обора да отпусне телците.

Райка поизгледа плахо да види дали не е и дядо ѝ по двора. Па като се увери, че го няма, зави през градината към бостана.

Набързо набра тя в кошницата китка мерудия, накъса малко чушки и патлъджане, па като се поогледа пак предпазливо наокол, завтече се към бахцията. На края, към дола, беше ѝ се мернала вече една сянка. От овошките беха нападале по земята засъхнале листа. Стъпките по тях издаваха слаб шум. Без да обръща внимание на този шум и без да се предпазва вече, Райка преприпна бързо през бахцията, дето я чакаше вече Ненко.

Той бе се спрял оттатък плета, откъм дола. Нящо сякаш го спираше, та не посмея, както по-напред, да прескокне оградата и да влезе в бахцията. Облакътен въз плета, той бе вперил очи към обгърнатата от вечерния сумрак бахция.

Зад бахцията и дола се разстилаше полето. Сега от него не се носеше хорски шум, с какъвто се огласяше то лятос по това време. То бе заглъхнало, както бе заглъхнал и дърволака в бахцията, дето се не чуваше напредното сладко

цвъркане и чуруликане на весели птички. Тихо бе и там, и тук. Чуваше се из махалата нейде само лай на кучета и мукане на крави. Небето бе замрежено с крушумени облаци. От тях сълзеше ситна и тъкна като пара роса, която овлажняваше засъхналите листа на бурените окол плета. Това съгъстваше припадналия здрач и правеше по-тъжна и по-неприветлива тая есенна вечер.

— Изгледаха ми се очите, Райка — подзе Ненко с тих и прикрито весел глас, когато Райка се приближаваше откъм бахцията. — Аз знаех, че ще додеш, ама се пак се и страхувах да не би такова...

— Додох, Ненко — отвърна Райка с тъжен глас, като се спря извътре до плета, малко задихана от умора. — Ама без сърце додох. Не за радост и за севда е сега това ни видване, Ненко! — Райка говореше със сподавено вълнение, като едва сдържаше сълзите си. — За мъка само и за горчилка се срящаме днеска — додаде тя, като преклони глава въз сложената над плета Ненкова ръка, която се обля от топлата влага на нейните сълзи.

— Недей дума така, Райке — зафана успокоително Ненко, като повдигна с другата си ръка главата ѝ и ѝ зе да ѝ милва и да изтрива сълзите ѝ. — И мен сърцето се къса от болка. Мъчно ми е за това, дето стана. Още по-мъчно ми беше, че не мога да те вида и от теб да разбере, защо стана така. Ама сега, като доде тук, поолекна ми. Аз вида, че ти пак ме обичаш, както от по-напред, нали, Райке?

— Обичам те аз, Ненко, и още повече отнапред те обичам, ами дядо... ех! — И тя, недоизказала думата си, въздъхна издълбоко, па сложи пак главата си върху Ненковата ръка, която отново се затопли от сълзите ѝ.

— Дядо ти, знам го аз — от него е всичката работа — пое думата Ненко, като въздъхна и той. — И защо сега прави така дядо Славчо? — продължи Ненко, като остави ръката си под Райкината глава, а с другата подпря своята глава. — Не съм ли аз кадърен за всякаква работа? Не права ли икрам и нему, и на всички по-стари хора? И нали и той по-рано ме е фалил?

— Знаеш ли, Ненко — зафана през сълзи Райка, като си изправи главата, — че дядо иска да ме даде за хаджи Донковия син?...

— За хаджи Донковия син ли? — прекъсна я Ненко, изненадан и сепнат. — Та затова ли дядо Славчо е отфърлил мен? — В гласа на Ненко затрептя дълбоко огорчение. Той бе силно жегнат от тая неочаквана вест, която първи път чуваше сега.

— Той иска, Ненко, ама аз... — зафана Райка успокоително, като видя съкрушението на Ненка. Ала Ненко сякаш не я слушаше.

— Е, Боже — каза той със същата горчевина, — защо не съм и аз чорбаджийски син? — И той въздъхна отдън душа.

— Ти си добър и така, Ненко. Аз не ща ни чорбаджийски, ни хаджийски син. Чорбаджийските синове са се развалени. Нали и хаджи Донковия ергенин...

— И той е развален до костите, знам, и некадърник е, и пияница — доизкара Ненко думите на Райка. — Познавам го аз добре тоя поразеник, с опулените очи. Нали май всяка вечер се навърта в нашата махала окол Костадиничината ороспия... Ех, дядо Славчо, дядо Славчо! Аз те мислех за по-други чивяк, а пък ти...

— Недей дума за дядо така лошо, Ненко — прекъсна го Райка. — Той инак е много добър, ами... ех, кой знае, полъгал се е белки по славата на хаджи Донка...

— И по парите му — додаде Ненко злъчно, — дето ги е обрал от сиромашта и е разплакал толкова вдовици и сирачета...

— И мама така дума. Хаджи Донко е изедник, дума...

— Дума тя, че е паметна и милее за тебе, ала дядо ти не слуша нея, ами гледа парите. Ех, пустите пари! — И от гърдите на Ненка се откърти нова въздишка.

— Ама аз го не ща него, нали ти казвам — не ща и да чуя за хаджи Донко и за неговия развален син! — продължи Райка недоизказаното си по-рано обяснение, с което искаше, сякаш да пооблекчи мъката на Ненка.

— Знаеш ли какво, Райке — прекъсна я пак Ненко, като изправи бодро глава и протегна яко стиснатата си десница.
— Щом дядо Славчо иска зет с пари, и аз ще зема да спечела много пари...

Райка го изглежда учудено.

— Ще продам воловете и овцете, па ще фана по света... Ще ида нейде, дето бързо се печелат пари.

Райка продължаваше да го гледа с широко отворени очи, цяла изтръпнала.

— Во Влашко ще ида — продължи решително Ненко, след късо замислюване. — Там, казват, най-лесно се печелат пари. Аз имам чича во Влашко. Леля Куна разправа, че е отишел гол като тояга, а пък сега имал много голямо богатство, някакви мошии имал. При него ще иде. Ще му прикажа всичко. Той от севда бил забегнал — знам го това. Ще разбере той и мойта севда, и мойта болка. И ще ми помогне да спечела. Аз съм здрав, як съм, за всичко съм кадърен. Ще работа за двама, за трима, ще работа и дене и ноще, от залъка си ще дела, ама ще спечела. Много пари ще спечела. Па ще се върна... Ти ще ме чакаш, нали?

— Аз ли... — зафана Райка, ала Ненко и махна с ръка да мълчи, и продължи със същия разпален глас:

— Ти ще ме чакаш, знам. Па ще се върна, ще дода при дядо Славчо, ще изтърса пред него един кемер жълтици и ще му рече: “Ти ми не даде по-напред Райка, че съм бил сиромаш. Сега, на, и аз съм чорбаджия, макар и да не съм чорбаджийски син. Дай ми я сега, дядо Славчо!” И той ще преклони тогава глава и ще те даде, нали? Не ще може вече да ми откаже. И тогава... ех!... — И той въодушевено замахна во въздуха свитата си ръка. — Само да не земат дотогава насила да те дадат у хаджи Донкова син — продължи с малко понизен глас Ненко. — Ама ти нали го не щеш него? И нема да се съгласиш.

— Аз него не искам и да го вида — отвърна решително Райка, която бе и стресната, и някак обрадвана от разпалените Ненкови думи. — Само мрътва могат да ме заведат под венчило с него, а не и жива. Тебе си аз искам, Ненко, само че...

— И аз знаех, че така ще сториш — подфана пак Ненко, като не даде Райки да се доизкаже, — та затова и намислих за Влашко.

— Намислил си ти, ама не бива да мислиш за такива работи — прекъсна го от своя страна пък Райка, като зе и тя да подига гласа си. — Не пуцам те аз да идеш во Влашко. Кой иде там, там си и остане. Не ми требват мене парите, дето ще ги спечелиш там. Ти си си добър и без пари...

— Добър съм, ама дядо ти е че не те дава мен, ами иска да те даде на чивяк с много пари! — отвърна Ненко, вече поуталожен от своята възбуда.

Райка, сепната от по-раншните думи на Ненка, които като с нож и прободаха сърцето, сега се позамисли. Тя търсеше в ума си друг изход.

— Той дядо дума така, ама най-напокон ще омекне и ще склони — продължи тя, като искаше сякаш и себе си да увери в това. — Че той ме толкова обича! И какво не би сторил за мене? Той не е такъв, какъвто викаш ти. Ще склони най-напокон, знам го аз. И мама така дума.

Райка разправи Ненку, какво е говорила майка и дяду Славчу, след като си отишла баба Джуровица, и какво и отвърнал той тогава. Какво пък и по-после му била говорила тя за хаджи Донка и за безпътния му син, и как той е бил вече по-мек.

— Тя майка ти добре ради за нас — зафана Ненко, поуспокоен от разказа на Райка. Той се малко поразколеба в своето решение, което зе да му се вижда някак не дип смислено. — Ами ние какво трябва да правим сега, Райке?

— Знаеш ли какво, Ненко? — подзе Райка решително, след късо замислюване. — Ела и ти у нас да поговориш дяду!

— Аз ли? — запита Ненко, малко смаян от тия Райкини думи.

— Ти ами — повтори Райка се тъй решително. — Ела, помоли му се и ти.

— Виш, това не е дип лошо... Да дода... Ами малко ме е срам...

— Ще се пресрамиш — продължи тя настойчиво. — Как викаш, че като се върнеш от Влашко, щял си да додеш при него и не знам какво си да му кажеш. И сега доди. И разправи му за всичко. Па и аз, Ненко, и аз ще изляза. Мен ме е повече срам и страх от дядо, ама и аз ще се пристраша и ще изляза. Двамата заедно ще му се помолим. Па и мама ще се намеси и ще земе наша страна. И дядо, макар че по-рано друго е думал, не ще откаже на нашите молби. Нали и мама казва, че е зел да омеква. Ще склони той — знам аз...

— Каква чудна си станала, Райке! — каза Ненко, като гледаше с упоение разпалените и светнале в сумрака Райкини очи.

— Защо? Не е ли добро и не е ли на място това, дето го казвам?

— Добро е то и много е на място, ами се чуда отде ти доде сега такъв ум и такъв кураж — додаде Ненко, като стиска силно Райкината лява ръка, която бе префанал под лакътя.

— Ами като си зел да ми приказваш за Влашко, знаеш ли какво ми става на сърцето? — отвърна Райка, като стисна тя с другата си ръка Ненку пък малкия пръст — Не ща, не ща аз твойто пусто Влашко. Нека да сторим това... Още заран да го сторим, щеш ли? И ще видиш, как ще се умилостиви и превърне дядо.

— Да ти кажа право — подзе Ненко, — и мен минуваше през ума такъва мисъл. Още кога баба Джуровица ми разправи за онова, дето бе станало на свети Симон, мен ми хрумна такъва мисъл. Кой знае какво ли е говорила баба Джуровица и какво ли е разбрала от дядовите Славчови думи? Трябва, мислех си, самичек да ида при дяда Славча. Така си мислех някой път, ама сяках, че не ще имам кураж да го стора. Сега, като казваш и ти така, ще се пресрама и аз. “Дядо Славчо, ще му реча, Райка аз я обичам толкова, дето нема как. Аз съм вреден за всичко. И ще те почитам и слушам като баща”... Знам аз какво ще му кажа. Па и ти като му се примолиш, па и майка ти — дано пък склони.

— Ще склони — потвърди самоуверено Райка. — Чакай да видиш как ще склони.

— Ама не склони ли пак — продължи Ненко, — рече ли пак “малка е”, или земе ли някак да загатва за имот и пари, тогава — продължи някак заканително, ала и малко усмихнато Ненко, — тогава вече право при уйчо во Влашко. Пък ти...

— Не ща, не ща да говориш така, Ненко — прекъсна го Райка, като му затули устата с дясната си ръка.

Нящо изшумоли наблизно към дола. Райка и Ненко се сепнаха и плахо огледаха.

— Нема нищо — каза успокоително Ненко, като залови пък другата Райкина ръка, с която тя бе затулила устата му.

— У-у, колко се забавих! — подзе Райка, която едва сега забележи, че беше се вече хубаво стъмнило. — Пусни ме, Ненко, по-скоро да си върва.

— Ами че поседи още малко де — отвърна Ненко, като отпусна ръката на Райка и почна само да я глади отгоре.

— Не бива, мама ме чака и кой знае какво ли ще си помисли. Ха, лека нощ, Ненко. Па заран — както го рекохме. — И тя, като плесна гальовно Ненка по ръката, откъсна се от плета и с плахо огледване навлезе в тъмната бахчия.

— Тебе по-лека, Райке... — отвърна Ненко. — Па заран, дай Боже, здраве...

Той погледа след Райка, дорде се изгуби из дърветата на бахцията, поседя още малко до плета, па се отмести и полека зе през края към тяхната махала.

Крушумените облаци беха се поразкъсале. Небето в един край се бе разведрило и оттам трепкаше, като кандило пред куностас, ясна звезда.

И в душата на Ненка беше се поразведрило. Той усящаше някаква лекост в сърцето си. Пред очите му, като тая звезда в небето, трепкаше сладка надежда.

XVII

На другия ден, към икиндия, дядо Славчо и дядо Минко Пърлията влязоха в механата на Кънча Синигера, дето преди няколко дена беха докарале две бъчви сладко вино. Дядо Минко беше изплатил на дяда Славча купената от него през пролетта вълна, и сега дядо Славчо заведе дяда Минка в механата да се почерпят.

В механата нямаше много хора. Те седнаха в кюшето на пезула. Кънчо сложи пред тях една оканица и билюрен юз. Дядо Славчо напълни юза и го подаде дяду Минку.

— Ха да е хаирлия! — благослови дядо Минко. — От пари берекет и да ти е жива стоката!

— Дай Боже! — отвърна дядо Славчо. Па като напълни изпразнения юз:

— Нека ти е печаловна търговията, бае Минко — благослови и той от своя страна и като отпи половината, сложи юза отпред до оканицата.

Зафанаха да си приказват за търговията на дядо Минко. След малко ето че влезе и хаджи Донко. Той недовидваше, а пък в механата бе малко запушено, затова си турна ръката над очите и се завзира да види кои са вътре. Щом съгледа дяда Славча и дядо Минка, тръгна към тях.

— Помози Бог! Какво сте се скрили тук в кюшето? Наздраве ви!

— Дал ти Бог добро, хаджия — отвърна дядо Минко.

— Рекохме да седнем тук по-настрана, че към тезгяха се сбира повече калабалък. Заповядай! — И той стори място на хаджи Донка.

Ала хаджи Донко не седна до него, ами седна до дядо Славча.

— Здраво-живо, свате! Как се по дома — зафана той особено любезно, като се обърна към дядо Славча.

— Добре сме, слава Богу — отвърна дядо Славчо, па както му е обичая, напълни юза и го подаде хаджи Донку.

Други път дяду Славчу бе много приятно, кога додеше хаджи Донко да седне при него. Тоя ред нему не беше твърде присърце това. Още от свети Симон, откак отказа баби Джуровици, хаджи Донко някак бе му поохладнял. Нящо че да му беше криво след това и като не знаеше от що е тая кривина, яд го беше на хаджи Донка. А пък след като оня ден невястата надълго беше му приказвала за хаджи Донка и за неговия ергенин, още повече му изстина на сърцето дядо хаджия. И яд го беше, страшно го беше яд, че е дал тая пуста дума. При това душевно разположение дяду Славчу никак се не щеше да се сряща с хаджи Донка. И затова сядането му сега при него беше му много неприятно. Още по-неприятно му бе, кога зафана хаджи Донко в обръщането си към него да му казва пак “свате”. Ала немаше що — сдържа се дядо Славчо и макар малко хладничко, отвърна на хаджи Донковите поздрави. Залови се след това и в приказка с него, като от време на време, щом Кънчо напълнеше оканицата, като изпразни дядо Минко юза, наливаше го и го подаваше и дяду хаджию. Па полека-лека, като попрефърлиха по няколко юза от сладкото, дядо Славчо сякаш позаборава студенината и неприятното чувство към дяда хаджи Донка и зе малко по-спокойно и дори с увлечение да слуша, като разправяше той, какво бил видял нейде си.

В това време малко по малко механата беше се май напълнила с хора, които виреха юзовете със сладкото и се по-високо и по-високо приказваха. Зафанале се беха тук-там и кавги, които по сладко вино всякога са най-бол. А Ганчо Перчема, който рядко биваше трезен, и то само заран, беше вече залюлял:

Дружино вярна, сговорна,
като пиете, едете,
че пада ли ви на сърце?...

Наблизо до кюшето, дето седеха дядо Славчо, дядо Минко и хаджи Донко, беше седнал Велчо Пипона с половничка отпреди и май фтасал вече до един ред. Той самичек си приказваше и разправяше, без да го слуша някой. От време на време си поръчваше нова половница и пак си приказваше. Понякога се прислуша към околните разговори и без да го питат, подфърли и той нящо, па пак си зафане неговата.

— Воловете си аз ги храна и тие ме хранат — бърбеше Велчо. — Аз пия, тие едат сяно. Нека едат. Децата ми са голи, ама воловете ми ще се ударат с Балабанските волове, нали, бае Кънчо?... В петак ще продам едни кола дърва, ще зема седем гроша. Седем гроша ще зема... Един грош ще да изпия у Ангеловци... На жената нищо не ща дам: нека си изпреде, вещицата!... Аз ще ги изпия, ще се напия едно хубавенце, както сега. И в неделя ще се напия... Три гроша ще дам на Ристем Куция за зеле... Не ща да купа нищо. Да си намери оная чума... Два гроша ще дам за сол... Рабушчия нека ми извади душата, нека ме затвори! Що ще да ми земе? Нека ми продаде воловете... Воловете си не давам... Децата нека ми продаде... Аз имам шест дяца. В петак ще им купа симид... Що?... — Велчо се повслуша. Отсреща говореха за Мемишовци. — Мемиша е чивяк и половина. Макар че е турчин, ама е чивяк. И турци има чивеци и ристене, и българе има турци... Ей, бае Кънчо, налей тука половницата!

Кънчо таман влизаше с пълна кратуна, която затикаше отдоле с пръст.

— Четири стават, помни хубаве — забележи той Велчу, като му напълни половницата.

— Ти ги режи там, аз не знам.

Дядо хаджия приказваше за Церово и за церовското вино. Дядо Славчо не беше ходил в Церово, а дядо хаджия бе ходил и разправяше дяду Славчу какво е там. Дядо Минко дип ги не слушаше вече. Той бе префърлил повечко, та бе заклимал глава като кон над празна торба.

— Селото е нищо, от Челопеч е по-малко — разправяше дядо хаджия, — ама лозята му са много. Като излезеш от селото по баирищата, се лозя, лозя... Един чивяк има по десет половеци. По това време всеки си напълни по толкова си бъчви.

— Такива бъчви ли? — попита дядо Славчо.

— Какво ти такива?... Големи, големи, като...

— Като на Янето голямата бъчва, дядо Славчо — пресече го отстрана Велчо, вслушан в приказките им. Той много пъти беше ходил в Церово за вино. — В нея дядо хаджия може да

влезе със сандъка си наедно и слободно да си чете вътре парите.

Дядо хаджия го изгледа изкриво и пак си продължи приказката.

— И всеки си има там в мазата двегодишно вино, и тригодишно, и всякакви стари вина. Какви стари вина има там! Дека ти като у Ангеловци! Стари, стари!...

— По-стари от моите чешире и от дядовата хаджиова аба — притури Велчо и навири половницата.

Дядо хаджия го изгледа още по-криво, та па се не стърпя, ами зе, та го изхока:

— Магаре н'едно! Само да бръщолевиш можеш и да вдигаш половницата, а борча не видиш да си платиш.

— А бе, дядо хаджия, чивещина нали е? Пък сладко, тая пущина, нали го видиш и самичек! А борча си аз ще ти плата, дядо хаджия. Ти не бери касавет за него. Аз ще ти го плата. Като доде Димитровден, ще продам даначето и ще ти го плата. Дай да ти наляя от мойта половница, дядо хаджия.

— Плюскай си там самичек, не ща аз твоите лиги. Само устата си свивай, чуеш ли?

— Ама, дядо хаджия, не се сърди де! Сега дай да му сръбнем за достлук, тапа аз борча ще ти плата. Ти не бери грижа. Нали е триста гроша? Аз ще ти го плата.

— Какво ми бърбеш там триста гроша!... Четеристотин и седемдесе и четири грошовци са, знаеш ли ти това, мюхлюзину! — отвърна хаджи Донко сопнато.

— Де холан, не се шегувай сега, дядо хаджия. На да сръбнем, па триста гроша, то е лесно.

— Ти да се смееш ли искаш с мене бе, куче! Кой съм аз, та да се шегувам с тебе? Таман петстотин гроша ще ти зема аз тебе, защото езика ти е много дълъг.

— Аз съм малко пиан, дядо хаджия, ама ти се не сърди де. Нема ако аз искам да те почерпа, та е нящо? Аз, знаеш, тъй, от обич. А пък като не щеш — сполай ти. Аз ще си сръбна и самичек. Ха наздраве, дядо хаджия! Ех-а-а! Като мед, оваджията, па реже, реже, като с нож... Ти се не сърди, дядо хаджия, ама борча е триста гроша. Мигар за две приказки искаш сега двесте гроша да ми качиш?

— Двесте ли, триста ли, ти си свивай сега устата, чуеш ли, магаре? Наплюскал си се като свиня, па още ми бърбеш тука е... Знаеш ли ме ти мене кой съм? До две недели ако ми не броиш таман петстотин грошовци, ще си похоратим колко ти чини къщата.

— Дядо хаджия, ама аз ако съм кефлия, недей ме мисли, че съм пиян. — Той аслъ беше зел да изтрезнява от тия дядови хаджiovи приказки. — Аз помна хубаве що си ми дал и как сме хоратиле. Нали беха двесте и шейсе и три гроша? Там беше и чичо Велчо Цанцугера — той нали беше ни шаатин. Видиш ли, че помна? Помна и парите какви беха. Четери бели меджидиета, а кусура беха бешлици и цванци. Два бешлика излязоха напoкoн калпави, та ти ги връщах, пък ти ме изхока. Тъй нали беше? И нали думахме тогава с файдата триста гроша да бъдат? Тъй, сякаш, нали ги и писа, а, дядо хаджия?

— Писал съм аз, ти ще видиш какво съм писал, като те бутнат заран там в дупката. Аз за черни очи ли ще те чакам зарад толкова пари две годин и половина бе, невреднику, хайдуку!

— А бе, дядо хаджия, ами аз крив ли съм за това? Такъв ми бе късмета, та умря тогава през зимата жълтия вол, и щото бех сбернал някоя пара да ти се отплата, отиде по вола; и борч още направих беля. Е, че на сиромаша и Господ сякаш че гони карез... Ама аз, дядо хаджия, не съм хайдутин. Аз борча след Димитровден ще ти го плата: токо да продам даначето, и ще ти го плата. Ти недей ме кори така, дядо хаджия! Ти си чорбаджия истина, ама и аз съм чивяк. Макар че съм сиромаш, ама съм чивяк.

— Млък бре, магаре н'едно, че сега ще те изфърла вънка! Парите тука е, чу ли? Петстотин грошовци да ги броиш скоро, сега-сега е, или ще прата Нойо да те тласне в зъндана. Крава

ли, вол ли, жена ли си продадеш, ама парите, парите, тука е — чуеш ли?... Невредници, батакчие, изядохте ме, довършихте ме, бре-е-ей! Направи им добро като на чивеци, па имай да си зимаш. Отгоре ти се плези, като куче!... Чуеш ли! Парите! Скоро тука е, петстотин грошовци!

Сиромас Велчо се сбърка какво да прави. Той изтресня хубавенце. И не на шега се уплаши. Що? Лузне го там в дупката, па това си е. И продава му после, каквото ще.

И той сложно и кротко зе да му се моли:

— Аман, дядо хаджия, недей прави сега така! Ако съм продумал нещо повече, аз бех малко пиян. Ти ми не връзвай кусур. Нема за една дума искаш сега такава да сториш? Недей, дядо хаджия, мола ти се. Толкова си чакал, още един месец почакай, дорде излезе мющерия за даначето. Тапа ако не кандисваш с триста гроша, зарад дето си ме чакал досега, работи ща ти и някой и други ден с воловете, та ще се заваса. А то недей дума четеристотин и петстотин, че е грехота от Бога.

— Грехота ли? Грехота ли? — завика дядо хаджия, който бе зел уж да поомеква от Велчовата молба, па от последните му думи пак се разсърди. — А не е ли грехота, като ми дължиш три годин толкова пари? Мойте пари артък ли ми са мене? Знаеш ли ти какво бих сторил аз досега с тях?... Млък сега! Днеска ли, заран ли, петстотин грошовци ще ми броиш тукана е!

— Дядо хаджия, ама сега криво да седим, право да хоратим. Двесте и шейсе и три гроша нали ми даде? И нали рекохме с файдата да бъдат триста? Ех, хайде сега, задето съм ти ги забавил — някой и други ден ще ти работа с воловете. Ама за две годин от двесте и педесе гроша — двата калпави бешлика да ги не слагаме, — сега петстотин да ми искаш, това, дядо хаджия, да ти кажа правичката, не само е грехота, ами е и от хора срамота! Тъй нали е, дядо Славчо?

— То се знае, че е тъй — отговори дядо Славчо безсъзнателно някак, без да ще.

Дядо Славчо из най-напред, когато дядо хаджия се закачи с Велча, не слушаше дип що приказват. “Ех, що ли му трябваше дяду хаджию да се разправа — си думаше. Не види ли го, че е пиян?” Та па малко по малко, като зе дядо хаджия здравата да крещи Велчу и да го пече, а Велчо зе покорно да му се моли и да се отдумва, дядо Славчо се повслуша по-харно и — без да ще — зе страната на Велча.

Дядо Славчо знаеше Велча за харен човек. Преди десетина години той овчарува дяду Славчу няколко време, и дядо Славчо се много фалеше с него. “Алал да му са и парите, и хляба, дето ми го еде!” — думаше той. И напokon, срещнеха ли се нейде, дядо Славчо се го запитваше, как е и що чини, и децата му какво прават, и се го черпеше, кога се видеха в механата. “Прав чивяк е — казваше той — и работен е като вол, па е и весел: аз обичам такъв чивяк.” Един път дядо Славчо му продаде едно воле, да го с’еши с неговото си, и чака го за парите година и половина. И Велчо му ги изплати до парица. Други път му е продавал на вера жито за семе.

Велчо и него му е изплащал честно. Сега Велчо бе изпаднал много. Дядо Славчо го викаше често да му работи и се го окайваше; понякога му даваше и напред парите, та да си свърши работа. Затова Велчо пък, кога ка'го подиреха, оставаше и своята работа и отиваше да свърши дяду Славчу. И работеше му мъжки, зарад двама.

Та сега, щом видя дядо Славчо, че дядо хаджия здравата се заяде с Велча, той, без да ще, зе страната на Велча — не да го отдумва и да говори срещу дядо хаджия, ами, ей тъй, в ума си зе Велчовата страна. Той си мислеше: “Виш ти какво забравя чивечец... Велчо се пошегува, а пък той ще му извади душата. Па и борча сега намери да му иска! Не види, че чивяка нема и даването да си плати... Сяка, че ако е дошал да сръбне една-две половници, от кеф е дошал. Дошал е от мерак, дошал е да позаборави ядове и кахъре... Виш ти пък, че дали наистина за двесте и шеесе и три гроша му иска сега петстотин? Ама Велчо не лъже, истина ще е... Я го гледай ти какъв чивяк! Не постига му богатство! Искан да продаде къщата и на тоя сиромас... Охо-о-о, пък изяле го биле тие сиромаси. Че твоето имане всичкото село не може го изя. Право ще е, дето думат хората, че ти си изял и довършил сиромашта. На, искаш на тоя чивяк и душата да извадиш. И петстотин гроша иска за двесте и педесе! Ка'го не е грях!”

Тъй си думаше в ума дядо Славчо, като следеше разправията на хаджи Донка с Велча, и таман мислеше и той това, което и Велчо говореше дяду хаджию, токо се обърна Велчо към него: “Така нали е, дядо Славчо?” И той се не сети как му отговори: “То се знае, че е така.” Той си каза правичката, каза това, което и в ума си думаше. Другояче не можеше да каже, не можеше да рече “не е така”, защото той немаше адет да лъже. Ала щом издума тие думи, тоя час

мина му през ума, че беше по-добре да не бе рекъл нищо сега, тука, пред самия хаджи Донка. И разкая се. Ала думата беше вече казана.

Дядо хаджия се обърна и го изгледа едно криво, едно лошо, като че да му е изял, дето кажат, бащиното му имане.

— Що? И ти ли забъбра тука като тоя пияница?

Дядо хаджия, кога се ядосаше, не мислеше какво говори и кому говори. Намесеше ли се някой в кавгата му, па бил той и най-ближния му дост, и воз него изливаше яда си.

Дядо Славчо, макар че се разкая изпърво за оние думи, ала като го погледна сега тъй изкриво дядо хаджия и му сгълча тъй разсърдено и надуто, посъвзе се, и той и нящо като че го надигна, нящо като че зе да му вика извътре: “Нема ще му се боиш нему? Че като е хаджи Донко, та що? Защо да си не кажеш правичката?” А друг глас пък додаваше: “Щом сами се зафана, още по-добре: режи и късай, дорде е време!” И той послуша тоя глас и не се посвени да отвърне хаджи Донку, както му се пада:

— Не е нящо, дядо хаджия, ама което е право, право да си го кажем. На парата пара файда да зимаш от сиромах чивяк, това и Богу не ще да е угодно.

Дядо хаджия позеленя от яд. Не му идеше на ум вече ни “свате”, ни “побратиме”.

— Ти кехая ли ми си мене бе, пергишину? Като изеде ти на баща си имането, кой що ти дума бе, дърти циганину?

Това вече — да му казва “пергишин” и “циганин”, и да му дума, че е изял на баща си имането, когато от баща му не бе останало ни третинката от онова, което напokon си припечели — дядо Славчо не можеше вече да го пренесе. И той рукна отведнаж:

— Аз ако съм изял, изял съм барем бащиното си имане. Ами ти виш себе си, че си изял и довършил всичкото село! Сега и тоя сиромаш ли искаш да изедеш и довършиш?

— Довърши го ти бре, кучешки сине, че му продаде болен вол, та след един месец му умря! Защо не земеш сега да му платиш борча бе, вепирину, ами копаяш парите в земята? Вариклечко!

Другите глъчки и кавги в механата завчас замлъкнаха и всички беха впериле поглед към дяда хаджия и дяда Славча, а мнозина беха и настаяле окол тях. Дорде гълчеше и крещеше дядо хаджия Велчу, не му се дип зазираха. Ех, първица ли е да крещи хаджи Донко някому. Тежко си томува, който е обрешнал това нящо. Ала сега дядо хаджия и дядо Славчо... това не е от всекидневните неща. И всички беха ги зепнале. Дядо Минко и той се бе окопитил и ги гледаше

опулено. И механджията се бе зашнал в тях с кратуната в ръка. Малко по-настрана Гото Тончовичин буташе чича Венка и му думаше: “Я виш, я виш; самичек е вариклечко и копае парите в земята, пък на другите вика вариклечко.”

— Ама, дядо хаджия, недей хорати, което не е така — примеси се Велчо. — Чивяка ми даде харно воле и чака ме година и половина за парите. Берекят версин! И сега е живо това воле — то е вече вол. А мене ми умря лани жълтия вол, със строшения рог. Ти недей си извърта устата, дядо хаджия, кога не знаеш едно нещо.

— Мълчи бре, просеку! Сега, сега ще те лузна в зъндана, да се сплуеш там, да се скапеш, та да познаеш кой е хаджи Донко!

— Ама не ще можеш да го лузнеш — каза със злъчна усмивка дядо Славчо, у когото, като никога, беше се възбудило страстно желание да отвърне дяду хаджию някак остро, да му натърка носа с нещо. — Видиш ли каква е работата! Колкото има да ти дава, аз ще намера и ще му ги дам. Ти можеш ли да му земеш нему цървулете!

Велчо беше зинал да му каже нещо, а дядо хаджия, позеленял от яд като гущер, готвеше се да избълва нещо страшно срещу дяда Славча. Ала в това време в механата влезе Нойо, селския куруджия.

— Хаджи Донко чорбаджи, забитина те вика на конака за нящо.

— Просеци, батакчие, вариклечковци, кучета, свине! —
викаше хаджи Донко, като излизаше из вратата на механата.
— Всичките, всичките ще ги тикна в дупката!

Всички останаха да гледат след него учудени и... задоволни.
И всеки го кълнеше или псуваше.

— Просек да станеш, да ми тропаш на вратата за комаче хляб — думаше един.

— Кучета да те едат — казваше втори.

— Вариклечко, изедник! — шушнеше Гото Тончовичин.

А Ганчо Перчема закърши пак с пресипнал и развлечен глас:

Де има вино червено, Радо ле,
де има бистра ракия, Радо ле,
да ида да се напия, Радо ле?

И люлееше се из механата — ужка играе хоро.

Хаджи Донко из пътя фучеше от яд. Той не видеше никого пред себе си, само си бърбеше през носа нещо и скърцаше зъби. Той се бе разлютил на всичките хора, на целия свят. Да имаше възможност, всички би избесил — и най-напред дядо Славча.

А забитина го викаше на конака, защото през нощта неговият Димо и Зайовичиния хайта Цончо ги беше фанал патраула, че подпинале у Геновица Кейовката, за дъщерите на която се пущаха всякакви думи. И дядо хаджия, както беше ядосан, щом му каза това забитина, тоя час заръча на ударят Диму двайсе и пет по голо. Нему рече да си излее яда.

XVIII

Дядо Славчо се връщаше у дома си ни ядосан, ни весел, ни кахърен. Ей тъй някак си едно никакво му беше. Той се не разкайваше за това скарване. Може да се каже, че повече му се дори радваше. Той си думаше на ума: “Ти виш пък мен днеска какво ме обрешна! Кой знае, на какво ще да е! Ама по-добре, че стана това сега, та не напokon, откак се изгорех. Сега у тоя изедник и измежарката си биля не давам, а не чедото си. Ех, Боже, сполай Ти, че ми отвори очите!”

А у дядови Славчови на отвода беше Ненко. Той бе седнал воз буерията и си приказваше полегичка с Райка — която нещо шиеше. Майка и я немаше — отишла бе нейде. Ненко бе дошъл да изпълни снощното решение. И макар че беше се доста стегнал и окуражил, ала се пак бе малко смутен. Райка

се мъчеше да поддържа духа му, ала и тя бе като на тръне. Щом бутна дядо Славчо вратника, Ненко скокна цял изтръпнал, а Райка припна, та си влезе в собата. Дядо Славчо от вратника още съзря Ненка. И отведнаж всичките му дотогавашни мисли щукнаха из ума му и наместо тях в тоя миг като из земята изникна у него друга една мисъл. “Той ще да бъде!” — си рече дядо Славчо, щом съгледа Ненка на отвода. В същия миг като светкавица премина през ума му и друга една мисъл, която по-рано бе сподавена от суетното му желание да се посвати с хаджи Донка. Досега той мислеше само за Райка, гледаше тя да иде у заможни хора, дето да добрува и да живее охолно. А за себе си не мислеше — не мислеше за своето положение, за своята самотия, не свързваше съдбата на Райка и на нейния мъж със своята съдба. А сега, като видя Ненка, изведнаж му мина през ума и това, че Ненко, както е сираче, ще му бъде не само харен зет, ами и за син намясто ще му бъде: ще доде той в неговата къща и ще поеме всичко. И ще възкръсне тогава неговия Младенчо! Нему се мерна през ума и това дори, че Ненко досущ прилича на Младенча. И той се зачуди, как досега не е мислил за тие работи и как не е забелязвал тая прилика!

— Що чиниш, Ненко? Добря дошал! — каза дядо Славчо някак спокойно и с особено благоразположение, като се качваше на отвода.

— Добря теб заварил, дядо Славчо. Харно съм. Ами вие що чините? — отвърна Ненко малко плахо и свенливо.

Той очакваше, че дядо Славчо ще се сети защо е дошъл и не ще да го погледне добре.

— Ех, и ние, слава Богу, сме харно... Ами уйчо ти Димо що чини?... Па ела да влезем в къщи де, защо стоиш на отвода?

— И той е добре, дядо Славчо — говореше Ненко, като влизаше след него в къщи. Тая разположеност на дядо Славча учудваше Ненка. “Защо ли е сега такъв? — си помисли той. — Дано пък...” — си каза с трепетно сърце.

Дядо Славчо седна край огъня в буджака, а Ненко посочи едно триножно столче. Ненко не седна, ами се изправи до хамбара със сгърнати ръце. Огъня бе ни слаб, ни силен — тъй разтлял се беше. От страна на огъня се грееше вода в едно гърненце. А над огнището на малкото пезулче се беше изтегнал дядовия Славчов котарак, замижал бе и потупваше с опашката си.

— Е, па какво, приберна ли си заерето, Ненко? Намери ли коджа? — продължи да запитва дядо Славчо се тъй приветливо.

— Ех, слава Богу, дядо Славчо, прибрах си го — отвърна Ненко, комуто сърцето се малко поотпусна. — Завчера и кукуруза докарах — нящо две кола и половина. Малко бех посеинал, дядо Славчо, ама даде го Господ, та коджа нящо се прибра. Има ли само кой да го еде?

— То като влезе в къщи, дядовото, за еденето му се не грижи. То не е артък. Само здраве да е. Ами самичек там как се поминуваш, Ненко? Понавикна ли му?

— Навикнал съм му уж, дядо Славчо! То какво може да се на такъв живот? Да чува Господ чивяк да остане самичек! Ама пак сполай Му на Бога, че лелини са там, та повече у тях се навъртам, а то...

— Лошо е зер, то се знае. Да чува Господ. Ама досега нали си го изтикал, сега вече...

И той се позамълча. Ненко чакаше токо да се свърши това разпитване, и да подкачи за своята работа. Той бе намислил, как ще зафане и какво ще говори. И сега, щом се поуъмълчаха, Ненко отвори устата си да започне. Ала дядо Славчо пак го превари:

— Ами седни де, Ненко, защо не седнеш? — зафана той, като видя, че Ненко още стои. — Нема се срамуваш? Или не обичаш да седиш на столче? Райке, я изнеси от собата една възглавница, дядовото. Райка, която с разтупкано сърце подслушваше при вратата, готова, като зафане Ненко, да излезе и тя да го подкрепи, завчас изскокна и донесе шарена възглавница. Тя гледаше се в земята и се беше попричервила. И Ненко се причерви и засрами, па не шавна от мястото, дето стоеше. Дядо Славчо погледна Ненка, погледна и Райка — и забележи промяната им. Райка тръгна да влезе пак в собата.

— Я почакай! — и рече дядо Славчо. Тя се запря отведнаж и остана тъй — ни сам, ни там, — без да знае какво да прави.

— Ненко, я ела, дядовото, по-насам, я? — зафана дядо Славчо с един особен, малко развълнуван глас. — Ти праща за Райка, нали? Аз ти я не дадох тогава. Ето ти я сега! Харесваш ли я?

Ненко — който нарочно за това беше дошъл, който беше се приготвил много, много нящо да говори дядо Славчу и да му се моли, и който едва смееше да се надява за сполука на своята молба — сега се смая и сбърка от това съвсем неочаквано обръщане. Засрамен и причервен като мома, която родителите първи път питат, иска ли, харесва ли тоя или оня, Ненко с половин уста и като с чужд глас отговори на дядовото Славчово питане:

— Харесвам я.

— Харесваш я, нали? И аз те харесвам. Ти не знаеш, дядовото, колко те харесвам и колко си ми на сърцето още от много време! А защо ти отказах оня ден — не питай. Аз и самичек не знам. Някакво изкушение сякаш ми беше изпратено от нечестивия. Ала то мина, разнесе се. Сега я ела по-близичко, я!

Ненко, замаян и развълнуван, с разтупкано сърце и със светнале от неочаквано щастие очи, потръгна и се приближи към дяда Славча. Дядо Славчо бе станал. И той пристъпи

една крачка напред, а Райка, която също бе смаяна от всичко това, стоеше се тъй ни сам, ни там, и цяла беше се засрамила и зачервила от срам. Ала в същото време лицето и бе озарено от някакво необикновено щастие и доволство.

— Ненко, — зафана дядо Славчо малко по-полегичка, със задавен и развълнуван глас. — Ти си сирак — немаш си ни баща, ни майка. И аз съм така сирак — немам си ни син, ни унук. Щеш ли да ми бъдеш син? Щеш ли да ти бъда баща?... Ето ти я! Райке, ела и ти по-близо, дядовото. Харесваш ли го и ти?... Обичате ли се?

— Ех, дядо Славчо! Ти не знаеш колко такова!... — продума развълнувано Ненко и повече не можа да каже. — Аз знам токо, знам вашето оно... Обичайте се, дяца. До живот се обичайте! Като брат и сестра, не, ами още повече се обичайте. Елате сега, та целувайте ръка...

Ненко се наведе и целуна разтрепераната дядова Славчова ръка. Същото направи и Райка.

— Целуни сега пък Ненку ръка, Райке... Дайте и аз да ви целуна, дяца!... Тя е вече твоя, Ненко, — зафана дядо Славчо — и ти си мой, и аз... и всичко е вече твое. Дядо Господ да ви благослови и да ви даде всичко добро! И давно... — Той не можа да договори.

Очите му одавна беха пълни и сега рукнаха оние тежки старешки сълзи. И той се задави... Па извади из поеса синия

пешкир и зафана да отрива набърченото си лице и старешките си очи, които дотогава беха плакале само от жалби. А и Ненку сърцето бе пребликнало от радост и очите му беха се напълнили, ала се срамуваше да ги отпусне. И по Райкините трендафилови бузи капнаха две бистри сълзи. Тъкмо в това време се завърна и Младенчовица. Щом престъпи прага, пред очите ѝ се мерна тая неочаквана гледка. Тя се токо запря при вратата и остана да гледа като смаяна. И не рече тя нищо, и не извика. Ала очите ѝ, които завчас се напълниха с влага, говореха много нящо. И усети тя в същия миг, че нящо сладко, и хубаво, невидвано дотогава, напълни всичката ѝ душа и се разля по цялото ѝ тяло.

— Ела, невясто, ела ги благослови и ти нашите дядца... Боже, дай им... — и дядо Славчо пак се задави и не можа да си доизкаже благословията...

Това беше во вторник. На другия ден, заранта ранко, от дядови Славчови излазеха дядо Пројчо, Димо Кривия, Ненковия уйча, чичо му Вѣто и още двама други мъже, и всички носеха по стрѣк здравец в рѣка. Тие бяха Ненковите годежници. Дядо Славчо самичек ги изпращаше и ги канеше при вратника още веднаж с палура. През деня ходиха и навода. Времето беше хубаво, та един свят се бе събрал, като на сватба. И всички зафаляха дяду Славчу, че си е намерил добър зет, и облажаваха Ненка, че си е избрал добра мома. И всички се радваха. Само хаджи Донко, затворен у дома си, скърцаше със зѣби и от мерак час по час виреше бинлика с церовска гроздьовица. В събота ходиха у дядови Славчови с ракия. А в неделя след Димитровден стана и сватбата. Ама каква сватба! Такѣва сватба рядко съм запомнил. След Водици Ненко и Райка се преместиха у

дядови Славчови с всичко, що имаше Ненко. И всичко Ненково стана дядово Славчово, а дядовото Славчово стана Ненково. Ненко пое работата от дяда Славча. И дядо Славчо за нищо не се грижеше — само в черкова си ходеше и старостта си гледаше. А работата му вървеше тъй наред, както и по-напред. И кой не завиждаше на неговото щастие и на неговата честита старост!

На Преображение Райка стана и майка. Дядо Славчо си доби и прянука, доби се мънички Славчо.

Наскоро след това стария дядо Славчо умря. Умря той от старост, умря доволен, спокоен и благословен от мало и голямо.

Сега Ненко е вече мъж таман на години. Дядовия Славчов имот той го не разпиля, ами още повече го уголеми. И днеска той се брои за един от най-заможните човеци в селото ни. Хората го знаят и казват му “Ненко дядов Славчов”. И тачат го и го почитат и него така, както тачеха и дяда Славча. Защото и Ненко е такъв харен, разумен, набожен и прав човек. Райка е станала една едра и прилична жена — да и се не нагледаш. И пак си е тъй сладкодумна и разумна. Те с Ненка се много сговарят и обичат. И живеят си хубав и честит живот. Пет дядца им са живи. Славчо им е на седемнайсе годинки: скоро ще им стане ергенче. А Радка по Свето четиресе ще им стори петнайсе. Зела е да походва и на хорото. И като майка си е хубавица. Младенчовица, Райкина майка, и тя е жива. Остаряла е малко, ама се си може. Аз често я видвам седнала пред вратника, вържи най-малкото унуче и нагледва двете по-големшки, които припкат и подскачат окол нея. Тя е всякога весела и всякога обича да ме запитва що чина и какво прават нашите, и се ми надумва,

защо не хода по-често у тях. А аз и без нейните надумки честичко походвам да си посказваме с Ненка за едно, за друго. Ненко е много приказлив, обича да разправя за всичко, що е чул и видял, па много обича и да екне и разпитва. И не усящаш, кога идеш у тях, как се минува времето. А у тях всеки е драг гостенин. Вратата им са отворени за всекиго. Кога минуваш през наше село, драги читателю, ако обичаш, отбий се и у Ненкови. Тях ги всеки знае и кого да попиташ за тях, всеки ще ти покаже, де седат. И Ненко, и Райка много ще ти се зарадват. А пък как хубаво ще те нагостят! Райка всякога обича чистичко и богатичко да посготви. А пък кога има гостенин, тогава не можеш се нае на нейните вкусни гозби! И всякога зимно време покрай другото едене тя ще извади се и по един сахан гъстък и мазен ахчак и по една паница хубава трошия от жълти теменки круши. Такъв ахчак и таква трошия нема да намериш ниде в селото! А пък лятно време ще те нагостят с такъв бял мъж, какъвто и у власите надали ще намериш! Мен и лятос по Петровден ме гощаваха у Ненкови с това чудно ядене! А хубаво нящо е наистина белия мъж!

1887 г.